

Den globale Rosenius

Oversigt over skrifter og sange af Rosenius på forskellige landes sprog

Af pastor emeritus ph.d. cand.theol. Flemming Kofod-Svendsen

kofodsvendsen@gmail.com

Resumé:

Rosenius redigerede det opbyggelige blad *Pietisten*, men skrev ikke bøger. Mens han endnu levede, blev artikler og sange af Rosenius oversat til nabolandenenes sprog. Flere artikler blev også samlet til mindre og større bøger. Da mange svenskere ikke så mange år før Rosenius' død udvandrede til USA, medbragte de *Pietisten* og Ahnfeldts *Andeliga Sånger*. Også mange nordmænd, der var åndeligt præget af Rosenius, udvandrede til USA. I den første generation læste og sang de Rosenius på svensk eller norsk, men så begyndte de at oversætte artikler og sange til amerikansk. Kort før Rosenius' død blev der udsendt missionærer, der teologisk var inspireret af Rosenius' forkyndelse, til lande i Afrika. Senere er der også udsendt missionærer med en roseniansk teologi til lande i Asien og Mellem- og Sydamerika. Gennem disse missionærer er artikler og sange af Rosenius blevet oversat til nye sprog. I 1975 stiftede tidligere missionær for BV Martin Lundström Luthersk Litteratur-Mission, der blandt andet ser det som sin opgave at få artikler og skrifter

af Rosenius oversat til sprog, hvor han ikke tidligere har kunnet læses. I artiklen gives en redegørelse for, hvordan skrifter og sange af Rosenius gennem disse forskellige initiativer er udgivet på sprog i alle kontinenter undtagen i Oceanien.

Nøgleord:

Spredning af Rosenius' skrifter og sange: Oversættelse til nabolandenenes sprog. Oversættelse til de udvandrede svenskeres og nordmænds nye modersmål: amerikansk. Oversættelse gennem udsendte missionærer. Oversættelse og formidling gennem Luthersk Litteratur-Missions arbejde.

Indledning og artiklens formål

Carl Olof Rosenius (1816-1868) redigerede månedsbladet *Pietisten* i årene 1842-1868, men han skrev ikke selv opbyggelige bøger. Alle udgivelser af Rosenius er redigerede uddrag fra *Pietisten*. I årene 1842-1859 skrev han en lang række artikler ud fra frit valgte bibeltekster og bragte også i bladet en del evangeliske sange, hvoraf han selv havde skrevet eller oversat adskillige. I årene 1860-1866 var *Pietistens* væsentligste indhold Rosenius' gennemgang af Romerbrevet. I 1867 til Rosenius' død den 24. februar 1868 udkom *Pietisten* som et kvartalsblad, der hovedsagelig indeholdt prædikenvejledninger.

I 2014 udgav jeg en bibliografi over alle skrifter af Rosenius udgivet på dansk.¹ I 2018 udgav jeg en artikel om *Ahnfelts Andeliga Sanger*², hvor jeg blandt andet påviste hvor mange danske og andre skandinaviske salme- og sangbøger, der indeholdt en eller flere sange af Rosenius.

Formålet med denne artikel er at undersøge, hvordan det er gået til, at selv om Rosenius ikke selv skrev bøger, findes der alligevel både pjecer og store bøger på flere hundrede sider samt adskillige sange af ham oversat til forskellige sprog, så Rosenius både læses og synges rundt om i verden. Hvilke aktører har medvirket i denne proces, og hvordan er processen forløbet? Det er ikke artiklens ambition at give en komplet bibliografi over samtlige skrifter af Rosenius udgivet på diverse sprog, eller at give en komplet fortegnelse over de salme- og sangbøger, der indeholder en eller flere sange af Rosenius. Det er heller ikke artiklens hensigt at beskrive, i hvilken udstrækning Rosenius er blevet læst og sunget på forskellige sprog. Artiklens formål er at give et overblik over Rosenius' globale udbredelse både i skrifter og sange.³ Det bør også nævnes, at man ikke automatisk kan konkludere, at fordi Rosenius' skrifter eller sange ikke i artiklen er omtalt udkommet på et givet sprog i verden, så er de aldrig udgivet på det sprog. Det er alene udtryk for, at jeg under min undersøgelse ikke har fundet eksempler på, at skrifter eller sange af Rosenius er blevet oversat til det pågældende sprog. Yderligere undersøgelser vil kunne fremvise sprog, hvortil skrifter eller sange af Rosenius er blevet oversat. Desuden gives en kortfattet beskrivelse af, hvordan missionsselskaber i Sverige, Norge og Danmark inspireret af Rosenius har haft et ydre missions arbejde i flere lande, hvor Rosenius

¹ Flemming Kofod-Svendsen, "Bibliografi over Rosenius' skrifter udgivet på dansk", *Kirkehistoriske Samlinger* 165, (2014), 49-100.

² Flemming Kofod-Svendsen, "Ahnfelts Sangbog", *Hymnologi* nordisk tidsskrift 47, nr. 3-4 (2018), 99-149.

³ Tak til alle som på forskellig måde har givet oplysninger til denne artikel.

efterfølgende er blevet læst og/eller sunget. Men det er ikke hensigten at give en detaljeret beskrivelse af missionsarbejdet i de enkelte lande, da det ville sprænge rammerne for denne artikel.

Forkortelser:

BV	Bibeltroga Vänner
DBM	Dansk Balkan Mission
DLF	Dansk Luthersk Forlag
EFS	Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen
ELM	Evangelisk Luthersk Misssionsforening
ELM-BV	Evangelisk Luthersk Mission-Bibeltroga Vänner
IM	Kirkelig Forening for Indre Mission
KFS	Kristeligt Forbund for Studerende
KM	Kirkjuliga Missiónsfelagið
LLM	Luthersk Litteratur-Mission
LM	Luthersk Missionsforening
LMH	Luthersk Missionsforenings Højskole
NLL	Norsk Luthersk Lekmannsmisjon
NLM	Norsk Luthersk Misjonssamband

Rosenius på forskellige sprog i Europa

Rosenius på svensk

I 1851 meddelte Rosenius i *Pietisten*,⁴ at han efter mange opfordringer havde besluttet at genoptrykke de første ni årgange af *Pietisten*, men i en redigeret og forkortet udgave for at gøre genudgivelsen så billig som mulig. I 1854 meddelte Rosenius i *Pietisten*, at der var blevet udgivet et lille vækkelsesskrift på 24 sider, som ikke alene kunne rekvireres hos *Pietistens* redaktør, men også hos en boghandler.⁵ Dermed var en udvikling sat i gang med *Pietisten*, hvor redaktionsprocessen dels kunne medføre, at noget stof blev udeladt eller forkortet ved bladets nyudgivelse og dels at stof udvalgt fra bladet udkom som et selvstændigt skrift. Denne redigeringsproces, der begyndte med Rosenius selv, ligger bag udgivelsen af en lang række pjecer og også større skrifter, hvor indholdet i

⁴ *Pietisten* 1851, 176.

⁵ *Pietisten* 1854, 48. Det lille skrift bestod af artiklen *Den tiden, der du uti sökt warder*, som stod i *Pietisten* 1852, 33-43 sammen med fortællingen *For sent* i *Pietisten* 1852, 43-47.

redigeret form var hentet fra *Pietisten*. De mange forskellige aktører i forskellige lande til forskellige tidspunkter har normalt i redigeringsprocessen været præget af en stor veneration over for Rosenius. Samtidig kan man konstatere, at når der har været splid og uenighed inden for nyevangelismen eller den rosenianske bevægelse for eksempel i spørgsmålet om forsoningsforståelsen mellem EFS og Paul Peter Waldenström (1838-1917) og det nydannede Svenska Missionsförbundet eller i forståelsen af sanglinjen *Världen i Jesus rättfärdig är vorden*⁶ har der været en tilbøjelighed til at udvælge og redigere stof fra *Pietisten*, så man får Rosenius til at understøtte og bakke op om egne meninger og holdninger.⁷

I det følgende skal blot de vigtigste skrifter af Rosenius nævnes. Da Rosenius i 1866 havde afsluttet sin gennemgang af Romerbrevet i *Pietisten*, udkom kommentaren i to bind på henholdsvis 728 sider (Rom 1-8) og 535 sider (Rom 9-16) i 1867-1868. Denne kommentar blev genoptrykt flere gange.

I 1873 udgav EFS-förlag *Betraktelser för hwar dag i året, samlade ur C.O. Rosenii skrifter*.⁸ I forordet skrev forlaget, at man fra læsere af Rosenius havde fået det ønske, at man udgav en andagtsbog til den daglige andagt ved at udvælge læsestykker fra *Pietisten*. EFS' bestyrelse havde besluttet at imødekomme dette ønske ved at anmode forfatterne af "Rosenii lefnadsteckning" om at løse den vanskelige opgave ud fra Rosenius' lange og grundige artikler at udvælge et andagtsstykke på to sider til hver eneste dag i året. Allerede samme år, som Rosenius var død, udkom *Teckning af Carl Olof Rosenii lif och verksamhet, hans wänner tillegnad*. I forordet, dateret november 1868, skriver de anonyme forfattere, at de har bestræbt sig på, så vidt det har været muligt, at give deres fremstilling karakter af en selvbiografi. Det har de blandt andet gjort ved at inddrage en række bevarede breve, hvorved Rosenius selv kommer til orde. Både ud fra formuleringer i forordet og den ældste tradition er Amy Moberg (1826–1905) og Lina Sandell (1832–1903) forfattere til *Teckning af*

⁶ Den herrnhutiske præst Abraham Falks (1727-1776, sognepræst i Sandseryd, Växjö stift fra 1770) sang *Världen i Jesus rättfärdig är vorden* blev publiceret med tre vers som nr. 91 i sangbogen *Sions Nya Sånger*, der med 157 sange blev trykt i 1778 i København, og som indeholdt 110 sange af pastor, doktor Anders Carl Rutström (1721-1772) samt sange af flere andre forfattere. Som sangbogens forord blev trykt et forsvar for Rutström. Peder Håkansson Syrén (1776-1838), der bl.a. var lærer og boghandler i Karlskrona, udgav i 1826 *Christelig Sång-Bok*, der var en omfattende sangsamling på 500 numre, som indeholdt et stort antal sange fra pietistiske og herrnhutiske sangbøger. Da Syrén indførte Falks sang *Världen i Jesus rättfärdig är vorden* i sin *Christelig Sång-Bok*, forsynede han sangen med verset *Öppet står Jesu förbarmande hjärta. Kärlekens armar och nådenes famn* som sangens åbningsvers. Oscar Ahnfelt (1813-1882) optog Falks sang med Syréns åbningsvers som nr. 14 i sin *Andeliga Sånger*.

⁷ Se fx Finn Rønn Pedersen, *C.O. Rosenius og læren om universel retfærdiggørelse – lærte C.O. Rosenius verdens-retfærdiggørelse?* (København: Nemalah 3-4, 1990), 15-19.25-28; jf. Assar Björkvald (red.), *Rättfärdiggörelsen i Kristus, utläggningar av Carl Olof Rosenius* (Vännäsby: Trosblick, 2012).

⁸ Titlen har gennemløbet en sproglig ændring, idet ordet *hwar* først blev til *hvar*, dernæst til *var* og til sidst til *varje*.

Carl Olof Rosenii lif och verksamhet, ligesom de er redaktører til *Betraktelser för hwar dag i året*.⁹ Efter hvert andagtsstykke henviste redaktørerne til *Pietisten* med årgang og sidetal. På samme måde henviste de til *Kommentaren til Romerbrevet* med bind og sidetal, når de havde valgt andagtsstykker fra den. Hvert andagtsstykke blev afsluttet med et sangvers, hvor de fleste vers var digtet af Lina Sandell eller andre med tilknytning til nyevangelismen. *Betraktelser för hwar dag i året* udkom i stadig nye oplag.¹⁰

I 1903 udgav EFS *Hvilostunder vid Guds ord* af Rosenius redigeret af hofpræsterne G.E. Beskow og A. Johansson, der ønskede ud fra Rosenius' skrifter at skabe en ny, men kortere andagtsbog end *Betraktelser för var dag i året*. I 1945 udgav EFS *Korta Dagbetraktelser av C.O. Rosenius*, som var redigeret af Sven Holmström, der tog udgangspunkt i *Hvilostunder vid Guds ord*, da han skabte *Korta Dagbetraktelser*. I 1979 udgav EFS *Hör hans röst. Dagliga andakter* af Rosenius udvalgt og bearbejdet af Ivan Hellström. Det var en andagtsbog, der følger kirkeåret, hvor del I går fra advent til pinse, mens del II følger kirkeåret fra pinse til advent.

I 1870 udsendte EFS *Predikningar öfwer Svenska Kyrkans Nya Högmessotexter* af C. O. Rosenius och P. Waldenström på 640 sider. Alle prædikener var hentet dels fra Rosenius' sidste år som redaktør af *Pietisten* og dels fra Waldenströms første år som redaktør af *Pietisten*.

I 1877-1878 udsendte EFS *Pietistens* årg. 1-18/1842-1859 i en redigeret udgave i fire bind på i alt 2985 sider.

Efter den store forsoningsstrid og oprettelsen af Svenska Missionsförbundet i 1878 udsendte EFS i 1880 *Pietisten* med C.O. Rosenius *Predikningar, strödda uppsatser m.m.* Det var de samme prædikener af Rosenius, som var publiceret i 1870, men Waldenströms prædikener var fjernet og erstattet med et par ekstra prædikener af Rosenius og en række artikler fra *Pietistens* førsteudgave, der ikke var kommet med i andenudgaven, samt nogle artikler fra *Pietisten* 1860-1867.

I 1896 udsendte EFS Rosenius' *Samlade Skrifter* i tre bind på 2140 sider. Heri var samlet stort set alle opbyggelige artikler fra *Pietisten* i årene 1842-1859. I 1897 udsendte EFS et fjerde bind på 490 sider med følgende indhold: a. 14 prædikener, som Rosenius havde publiceret i *Pietisten* 1867-1868, og som også var publiceret i 1870 og 1880. b. Forskellige sange og aktuelle indlæg, samt artikler der ikke var skrevet af Rosenius, men bragt af ham i *Pietisten*. c. En række af de sjælesørgeriske breve, Rosenius havde skrevet. I 1902 og i 1926 blev *Samlade Skrifter* af Rosenius i fire bind genudsendt.

⁹ Rune Imberg, "Rosenius, Pietisten och Dagbetraktelserna", i *Carl Olof Rosenius. Teolog, författare, självårdare*, redigeret af LarsOlov Eriksson og Torbjörn Larpers (Skellefteå: Artos og Norna, 2016), 204-211.

¹⁰ 40 oplag med et trykoplæg på sammenlagt 187.000. I 2017 udgav BV et nyt revideret oplag *Husandakt. Betraktelser för varje dag ett helt år*.

I 1966 udkom *Vägledning till frid* første gang som bog på svensk, oversat fra norsk af Ivan Hellström og udgivet af EFS; derefter nye oplag. Fra 1994 blev bogen udgivet af BV.

I 1974-1975 udgav EFS en sproglig revideret og forkortet pocketudgave af Rosenius' *Samlade Skrifter* i syv bind med titlen *Rosenius för vår tid*, som indeholdt cirka en tredjedel af de samlede skrifter. Redaktionen havde bestræbt sig på, at den forkortede udgave skulle give en så alsidig belysning som muligt af Rosenius' forkyndelse. Den udgave blev i 2008-2010 genudgivet af BV.

I 1992 udgav EFS *I Guds hjärta*, hvor man i et bind havde samlet en række artikler af Rosenius. En lang række mindre skrifter af Rosenius er udgivet gennem årene. De mest kendte er *Människans fall och upprättelse*, *Tio Guds Bud*, *Fader vår* og *Om syndernas förlåtelse*.

Rosenius digtede 15 originale sange og 10 sange, der var en oversættelse eller bearbejdelse af en anden sang. Dog synes Rosenius også ofte at have hentet inspiration fra andre sange til sine originale sange, så det er vanskeligt præcis at bestemme antallet af originale og bearbejdede eller oversatte sange. De sange af Rosenius, der var publiceret i *Pietisten*, kom senere med i *Andeliga Sånger* dels samlade, dels bearbetade samt utgivna av Oscar Ahnfelt (1813-1882). De 15 originale sange af Rosenius og de 10, der dels var oversættelser og dels bearbejdelser af andre sange, blev i meget stor udstrækning publiceret i BV's sangbøger: *Bibeltroga Vänners Sångbok* fra 1937 og *Lova Herren* fra 1988 og 2020, ligesom adskillige af sangene findes i EFS' sangbog *Sionstoner* i forskellige udgaver siden førsteudgaven i 1889 samt i en række andre svenske sangbøger.

Rosenius har været repræsenteret i skiftende svenske salmebøger, således i *Den Svenska Psalm-boken* fra 1986 med følgende tre salmer: *Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord*;¹¹ *Var jag går i skogar, berg och dalar*;¹² *Ängsliga hjärta, upp ur din dvala*.¹³

Rosenius på norsk

Det første norske blad, som bragte artikler fra Rosenius' blad *Pietisten*, var *Kirkelig Tidende* (1848-1858), der blev redigeret af Olaus Nielsen (1810-1888). Den danskfødte sognepræst Julius Begstrup (1795-1854) i Røros tog i 1854 initiativ til at udgive bladet *Philadelphia*, men han døde efter redigeringen af det første nummer. Boghandler E. Forseth overtog så redaktørposten. I 1858-1876 udkom bladet *Budbæreren*, udgivet af den danskfødte boghandler Andreas Wilhelm Gram (1821-1897). Både *Philadelphia* og *Budbæreren* bragte fyldige oversættelser fra *Pietisten* og bidrog meget til at gøre Rosenius' budskab kendt i Norge.

¹¹ Publiceret i *Pietisten* 1/1851, 1-2 med ti vers.

¹² Publiceret i *Pietisten* 6/1851, 110-111 med fem vers.

¹³ Publiceret i *Pietisten* 3/1847, 47-48 med otte vers.

Det første skrift af Rosenius *De dødes opstandelse og et evigt liv* udkom i Christiania i 1861.¹⁴

Da man havde besluttet at udsende Rosenius' kommentar til Romerbrevet på svensk, blev det også et norsk ønske at få kommentaren oversat, og provst Christian Sigismund Dick (1815-1882) forestod oversættelsen, som udkom i 1869 i to bind ligesom den svenske udgave. Da norsk og dansk dengang mindede meget om hinanden, blev Rosenius' kommentar til Romerbrevet også fra begyndelsen solgt og læst i Danmark.

I 1874 udkom *Klar og usvigelig veiledning til fred*, der var komponeret af en række artikler fra *Pietisten*, der i redigeret form havde været trykt i *Philadelphia*. *Klar og usvigelig veiledning til fred* var udformet som en andagtsbog til brug i to måneder, hvor andagtsbogen tillige havde forslag til morgen- og aftenbønner til hver dag i ugen. I redigeringen af bogen *Veiledning til fred* havde Forseth fået hjælp af sognepræst, senere biskop N.J. Laache (1831-1892). Senere er *Veiledning til fred* blevet redigeret, så den ikke længere fremtræder som en andagtsbog til brug i to måneder.

I 1876 udkom *Husandagsbog. Betragtninger for hver Dag i Aaret*, oversat af Chr. Dick. Både *Veiledning til fred* og *Husandagsbogen* er kommet i mange oplag.

I 1905 udkom *Hvilestunder ved Guds Ord. Daglige Andagter af C.O. Rosenius* oversat af Birger Hall fra den svenske *Hvilostunder vid Guds ord*. Kort tid efter at *Korta Dagbetraktelser av C.O. Rosenius* var udkommet på svensk i 1945, oversatte Arne Aambø bogen til norsk, og Lunde udgav den med titlen *Den Lille Husandaktsboka*. I 1980 udsendte Lunde C.O. Rosenius, *En ny dag. Andaktsbog som følger kirkeåret*, som Arne Aambø havde oversat fra svensk.

Ligesom i Sverige udkom også i Norge en række pjecer med en enkelt artikel fra *Pietisten* eller flere artikler fra *Pietisten* samlet i en bog. Derimod har man ikke i Norge udgivet Rosenius' *Samlede Skrifter*, som det er sket i Sverige og Danmark. Til gengæld har man i flere omgange udsendt skrifter i udvalg af Rosenius i et eller flere bind. Som et eksempel kan nævnes Carl Fr. Wisløffs (1908-2004) tre bind af Rosenius: 1. *Lov og evangelium*, Lunde 1946. 2. *Troen og livet*. Lunde 1947. 3. *Bønnen og nådemidlerne*. Lunde 1947. Lunde Forlag har ofte været udgiver af disse skrifter i udvalg. I de senere årtier har forlaget Arven udgivet mange skrifter af Rosenius, som dets leder Hermod Hogganvik ofte har sprogligt revideret eller nyoversat. Af udgivelserne kan nævnes *Husandaktsboka*, *Romerbrevets Budskap I-III*, *Veiledning til fred*, *Fader vår*, *Menneskets fall og gjenoprettelse*, *I syndsforlatelsens rike* og *I Åndens helliggjørelse*.

¹⁴ Egil Sjaastad, "Rosenius i Norge", i *Carl Olof Rosenius. Teolog, författare, själavårdare*, redigeret af LarsOlov Eriksson og Torbjörn Larpers (Skellefteå: Artos og Norna, 2016), 182.

Emilia Ahnfelt-Laurin (1832-1894)¹⁵ begyndte at oversætte Ahnfelts sanghæfter til norsk, efterhånden som de udkom på svensk. Chr. Dick fortsatte oversættelsesarbejdet, idet han begyndte med at gennemse og sprogligt bearbejde de sange, der var oversat af den svenske præstefrue, hvorefter han oversatte og udgav Ahnfelts hæfter på norsk parallelt med, at Ahnfelt udgav nye svenske hæfter, så han i 1877 kunne udsende den komplette *Ahnfelts Aandelige Sange* på norsk samtidig med, at Ahnfelt udsendte sin komplette sangbog *Andeliga Sånger* på svensk.¹⁶ Sangene i *Ahnfelts Aandelige Sange* i norsk oversættelse blev positivt modtaget, ligesom de blev i Sverige. Dermed blev Rosenius' sange udbredt ikke alene i Sverige, men også i Norge.¹⁷

I 1928 gik flere organisationer sammen om at danne *Sangboken. Syng for Herren*, hvor man samlede sange og salmer fra de respektive organisationers sangbøger samt oversatte en del svenske, islandske, danske og engelske sange, idet man tillige inddrog en del nye sange i sangbogen.¹⁸ Sangbogen er blevet revideret flere gange og er udkommet i mange oplag. I udgaven fra 1983 i 13. oplag af *Sangboken syng for Herren*¹⁹ findes syv sange af Rosenius.

Rosenius på finsk

Første gang en artikel af Rosenius blev oversat til finsk var i 1850; artiklen blev publiceret i tidsskriftet *Kristillisiä Sanomia*.²⁰ Ifølge en artikel af Olavi Peltola er der i alt oversat 69 forskellige skrifter og bøger af Rosenius til finsk. De fleste af dem er udkommet på SLEY-kirjat, det vil sige den finske lutherske Evangelieforenings forlag.²¹ Det sidste skrift af Rosenius, der blev oversat til finsk, var hans forklaring til Fadervor, der i 2010 blev oversat af Kaija Kallioinen og Marianna Ylilehto og udkom på forlaget Uusi tie.²² Den bog af Rosenius, som formodentlig er mest læst i Finland, er

¹⁵ Hun var datter af Oscar Ahnfelts storebror provst Paul Gabriel Ahnfelt (1803-1863) og gift med sognepræst Nils Andersson Laurin, Hjårsås, øst for Hässleholm i Skåne.

¹⁶ *Aandelige Sange*, dels samlede, dels bearbejdede samt udgivne af Oscar Ahnfelt. Første hæfte. Oversættelse fra det Svenske ved A.L. Femte Oplag. Gennemseet og rettet af Chr. Dick, Paa Udgiverens Forlag, Christiania. Det samme skrives om hæfterne 2-4. Hæfterne 5-11 er alle oversat af Chr. Dick og udgivet i 1876. Det 11. hæfte i 2. oplag, mens fx 8. hæfte er i 4. oplag. Alene det 12. hæfte er udgivet i 1877 og trykt i første oplag (Oscar Lövgren, *Oscar Ahnfelt* (Stockholm: Gummesson, 1966), 48-49.140-158).

¹⁷ Lovgren, *Oscar Ahnfelt*, 48; Kofod-Svendsen, "Ahnfelts Sangbog", 99-149 om Rosenius' sanges udbredelse i Skandinavien.

¹⁸ "Forord" i *Sangboken. Syng for Herren*. Med tillegg (Bergen: A.S. Lunde & CO, 1947).

¹⁹ Udgivet af: Det norske Misjonsselskap, Det norske lutherske Indremisjonsselskap, Det Vestlandske Indremisjonssambund, Norsk Luthersk Misjonssamband. Medudgivere: Den indre Sjømannsmisjon, Den Norske Israelsmisjon, Den norske Santalmisjon, Den Norske Sjømannsmisjon, Norges Samemisjon (Oslo: Lunde, 1983, 13. oplag, 2003).

²⁰ Ingvar Dahlbacka, "Rosenius och Finland", i *Carl Olof Rosenius. Teolog, författare, själavårdare*, redigeret af LarsOlav Eriksson og Torbjörn Larpers (Skellefteå: Artos & Norma, 2016), 134.

²¹ Jf. Helge Hildén og S.O. Fredriksson (red.), *Evangeliföreningen 1873-1973* (Vasa: Svenska Lutherska Evangeliföreningen i Finland, 1973).

²² Dahlbacka, "Rosenius och Finland", 134.

Betraktelser för var dag i året, som på finsk hedder *Elämän leipä* (Livets bröd). Den udkom første gang på finsk i 1887 oversat af Bernhard Sarlin. Den blev genoptrykt i 1899 og 1908. En ny finsk oversættelse udkom i 1927 på Werner Söderströms forlag. I 1947 udkom en tredje finsk oversættelse af *Betraktelser för var dag i året*. Oversættelsen var foretaget af domprovst Lauri Huovinen (1915-1994) og udkom på SLEY's forlag. Den oversættelse er genoptrykt i flere oplag, sidst i 2012.²³

Seppo Suokunnas, som i sin doktordisputats har undersøgt den evangeliske sangsamling *Siionin Kannel*, har påvist, at Rosenius' sange blev kendt i forskellige sammenhænge i Finland. I *Evangelisk Tidning*, som udkom 1865-1876, blev der citeret mange sange, herunder flere af Rosenius. I den evangeliske bevægelses første sangbog, *Andeliga Sånger*, der udkom i fire hæfter i årene 1850-1876, var der i alt 15 sange af Rosenius. I sangbogen *Sionsharpan*, der blev udgivet af Svenska Lutherske Evangeliforeningen i Finland, og hvis første udgave udkom i 1874, var der flere sange af Rosenius. I den nuværende udgave af *Sionsharpan*, der udkom i 1993, var der 15 sange med Rosenius' navn. Den finstaltende Evangeliforeningens sangbog *Siionin kannel* indeholdt 10 sange af Rosenius.

I den nugældende salmebog for Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland indgår to salmer af Rosenius: *Ängsliga hjärta, upp ur din dvala!* og *Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord*. I den nuværende finsksprogede salmebog for Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland indgår ingen salmer af Rosenius.

Rosenius på dansk

Skriftet *Den tiden, der du uti sökt warder* kom på dansk i 1856 under titlen *Din Besøgelsestid*.²⁴ Det var det første skrift af Rosenius udgivet på dansk, som siden er blevet efterfulgt af en lang række større og mindre skrifter. Det sidste udkom i 2016.

Stort set samtlige artikler i *Pietisten* 1842-1859 oversatte og udgav LM's stifter Chr. Møller (1834-1907)²⁵ på eget forlag med titlen *Hemmeligheder i Lov og Evangelium*. Bind I-II udkom i 1868 med 514 og 577 sider. Bind III-IV udkom i 1879 med 446 og 442 sider. Disse bind blev genoptrykt flere gange.

I årene 1950-1957 udsendte LM det allermeste af indholdet i *Hemmeligheder i Lov og Evangelium* i det, man kaldte *Rosenius' Samlede Skrifter* i 15 bind nyredigeret af Frits Larsen (1895-1968) og

²³ Dahlbacka, "Rosenius och Finland", 134-135.

²⁴ Sally B. Salomons Tryk, København. Oversætter og udgiver ukendt.

²⁵ Om Chr. Møller: Birger Pedersen, *Bornholmerne. De satte præg på Luthersk Missions første 150 år* (Fredericia: LogosMedia, 2018), 23-34; Flemming Kofod-Svendsen, "Chr. Møllers teologiske udvikling og dannelsen af Evangelisk Luthersk Missionsforening" i: *Rosenius i Danmark* redigeret af Lars Brixen (Rønne: ELM, 2020), 126-177.

Frode Thorngreen (1906-1989) og nyoversat fra *Pietistens* anden udgave af lærer Klara Lund (1904-1981, hvis farfar var med til at oprette LM i 1868). Disse bind blev også genoptrykt.

I årene 1998-2002 udsendte LM *Rosenius' Samlede Skrifter* 15 bind fra 1950-1957 forkortet til otte bind og sprogligt bearbejdet af cand. mag. Merete Bandak (f.1955). Også disse otte bind er blevet genoptrykt.

Husandagtsbogen. Betragtninger til hver Dag i Aaret udkom første gang på dansk i 1935, efter at man i mange år havde læst *Husandagtsbogen* på norsk; dog havde nogle læst den på svensk. Den var oversat fra svensk af gårdejer Ferdinand Holm (1879-1973) og udgivet af ELM. Den blev genoptrykt i 1948 af ELM. I 1981 udgav ELM med titlen *På Skriftens grund* en nyoversat/sprogligt bearbejdet og let forkortet udgave foretaget af Gunver Kjølner-Hansen. I 2003 udgav ELM og LM *Husandagtsbogen* under titlen *Gud taler* i en af frimenighedspræst Peter Kofoed Herbst (f.1972) og fhv. efterskolelærer Leif Bach Kofoed (f.1944) sprogligt bearbejdet og let forkortet udgave. Den er siden genoptrykt sidst i 2016.

I 2009 udgav Budskabet Forlag *Husandagtsbogen* oversat af Kjeld Skov Jensen ud fra Arven Forlags oversættelse af den svenske originaludgaves første oplag.

Vejledning til fred udkom første gang på dansk i 1978 oversat af nuværende professor Lisbet Christoffersen (f.1953), udgivet af Credo. Den er siden udkommet flere gange sidst i 2015 nyoversat af Anette Broberg Knudsen.

Allerede i 1855 havde Ludvig Marius Theodor Høyer (1815-1883) udgivet sit sanghæfte²⁶ med følgende sange af Rosenius eller bearbejdet af Rosenius: 1. *Ængstede hjerte, op af din smerte!*²⁷ 2. *Vig ej fra mit hjerte dyrebare smerte.*²⁸ 3. *Tænk, når engang den tåge er forsvunden, som her sig sænker over livet ned* af W.A. Wexels, men oversat til svensk af Rosenius.²⁹ 4. *Når den arme verdens tid forgår, lever Kristus dog fra år til år.* Oprindelig digtet af Lars Stenbäck,³⁰ men bearbejdet og

²⁶ Ludvig Høyer, *Aandelige Sange*. Frit efter det Svenske (København: A.F. Høsts Universitetsboghandel, 1855).

²⁷ Publiceret i *Pietisten* 3/1843, 47-48 med otte vers.

²⁸ Publiceret i *Pietisten* 5/1843, 77 med 14 vers. Da Rosenius publicerede sangen, skrev han over den: (Insänt). Man kan ikke forestille sig, at Rosenius havde skrevet (Insänt) i sit eget blad over en sang, han selv havde digtet. Om sangens historie og Rosenius' redigering af den oprindelige sang: Kofod-Svendsen, "Ahnfelts Sangbog", 134-135 note 138.

²⁹ Salmen *Tænk, når engang den tåge er forsvunden* var digtet af Wilhelm Andreas Wexels (1797-1866) i 1841 med otte vers. Rosenius oversatte disse otte vers til svensk og digtede yderligere fire vers. Disse 12 vers publicerede han i *Pietisten* nr. 12/1848, 195-196, men uden at nævne, at Wexels havde digtet de første otte vers. Fra *Pietisten* kom alle 12 vers med i Ahnfeldts første sanghæfte, som han udgav i 1850. Da salmen på svensk første gang var publiceret i *Pietisten* og derfra kom med i Ahnfeldts første sanghæfte, blev den ofte i rosenianske kredse opfattet som en salme af Rosenius.

³⁰ Den finske pietistiske professor og præst Lars Jakob Stenbäck (1811-1870) redigerede 1839-1841 det pietistiske tidsskrift *Evangeliskt Weckoblad*, hvor han 07.01.1840 under overskriften *Nyårssång* publicerede *När den arma jordens tid forgår* med syv vers.

udvidet af Rosenius.³¹ 5. *Jeg har en ven, så tro, så mild, så yndig*.³² Høyer har under oversættelsen tilføjet et vers. 6. *Jeg er fremmed, jeg er en pilgrim*. Mary Shindler er den oprindelige forfatter, men Rosenius har bearbejdet og tilføjet nye vers.³³ Desuden *Hvad end her i verden bedrøver min sjæl, med Jesus og Ordet dog alt bliver vel* af Rosenius' hustru Agatha Rosenius (1814-1874).³⁴

Da den første indremissionær i Danmark Jens Larsen (1807-1874) i 1856 udsendte sin sangbog *Aandelige Sange til Guds Børns Opbyggelse* indeholdt sangbogen sangene *Jeg ved et land af idel lys*³⁵ og *Jeg er fremmed, jeg er en pilgrim* af Rosenius. Da sangbogen i 1859 udkom i en udvidet udgave, havde han også medtaget Rosenius sang *Med Gud og hans vänskap, hans Ande och ord*, som Larsen imidlertid havde oversat *Med Gud i hans samfund med Aand, daab og Ord*. Ved den oversættelse understregede Larsen sin sakramentale kristendomsforståelse.

Da stifteren af Den Evangelisk Lutherske Frikirke i Danmark Niels Pedersen Grunnet (1827-1897) i 1856 udgav frikirkens første salmebog med 151 salmer, havde han ikke medtaget nogen salmer af Rosenius. Da Grunnet i 1863 udgav sin salmebog i tredje forøgede udgave med 236 salmer, havde han også til sin salmebog udvalgt *Jeg er fremmed, jeg er en pilgrim* af Rosenius.

Man må formode, at man i de danske rosenianske forsamlinger i de første år har sunget efter Ahnfeldts svenske hæfter, som han medbragte på sine møderejser. Da Ahnfeldts hæfter blev oversat og udgivet på norsk, og især da Ahnfeldts *Aandelige Sange* var trykt på norsk i 1877, brugte man den udgave af Ahnfeldts *Andeliga Sångar* i LM, ligesom den blev spredt i Danmark.³⁶ I praksis har det betydet, at sange af Rosenius er blevet sunget og læst i Danmark siden Ahnfeldts første besøg i Helsingør i 1849.

I *Den Danske Salmebog* autoriseret i 2002 står følgende salmer af Rosenius: 1. *Jeg er fremmed, jeg er en pilgrim*; 2. *Ængstede hjerte, op af din smerte* og 3. *På nåden i Guds hjerte, som Jesus købt os har*.³⁷ I *Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig* ("Nordslesvigsk Salmebog") fra 1889 står for første gang en salme af Rosenius i en dansk salmebog. Det er *Jeg er fremmed, jeg er en pilgrim*. I de forskellige folkekirkelige organisationers og de forskellige

³¹ Publiceret i *Pietisten* 1/1845, 1-3 med 13 vers. Sangen havde overskriften *Nyårs-sång*.

³² Publiceret i *Pietisten* 5/1851, 80. Sangen *Jag har en Wän, så huld, så mild, så tålig* blev digtet af Gustaf Palmquist (1812-1867) i 1851 og samme år bearbejdet af Rosenius.

³³ Publiceret i *Pietisten* 5/1852, 78-79 med syv vers.

³⁴ Publiceret i *Pietisten* 11/1847, 192 med fire vers.

³⁵ Publiceret i *Pietisten* 12/1846, 194-196 med seks vers.

³⁶ Kofod-Svendsen, "Ahnfeldts Sangbog," 107.

³⁷ Publiceret i *Pietisten* 8/1844, 126 med otte vers.

evangeliske frikirkers sangbøger vil man ofte finde en eller flere sange af Rosenius. I *Sange og Salmer*, udgivet af ELM, KFS, LM og IM finder man flest nemlig 17.³⁸

Rosenius på færøsk³⁹

Historisk har den færøske befolkning været meget tro mod øernes lutherske kirke og præster.⁴⁰ IM's arbejde på Færøerne begyndte i 1904, og i løbet af nogle årtier kom IM til at stå stærkere på Færøerne end noget andet sted i det danske kongerige. Den første færøske ansatte missionær fra IM på Færøerne var Alfred Petersen (1892-1969) fra Trangisvåg Suderø, der begyndte sit virke i Klaksvig i 1919. Ved Petersens forkyndelse blev der vækkelse, og med sit organisationstalent og sin evne til at engagere fik han bygget flere missionshuse og sømandshjem, ligesom han drev sømandsmisionsarbejde blandt færøske fiskere på Grønland, Island og i Skotland. IM ansatte yderligere to færingere som missionærer. Den 1. april 1948 trådte Hjemmestyreloven for Færøerne i kraft, der blandt andet fastslog, at Færøerne udgjorde et selvstyrende folkesamfund i Det danske Rige, at færøsk var hovedsproget, og at Lagtinget havde lovgivende myndighed for Færøernes særlige anliggender, mens det af Lagtinget valgte landsstyre med lagmanden som formand havde den tilsvarende udøvende myndighed.⁴¹

Dansk IM havde imidlertid ikke helt forstået de selvbestemmelsesfølelser, der beherskede mange på Færøerne som følge af Hjemmestyreloven og troede, at de som hidtil kunne forflytte også de indfødte færøske missionærer for IM til opgaver i Syddanmark efter IM's sædvanlige rotationsprincipper. Da IM's bestyrelse ville forflytte Petersen til Syddanmark, sagde han, at hans kald som færing var at arbejde på Færøerne. IM valgte så at afskedige ham for mangel på samarbejdsvilje, selv om der ikke var nogen læremæssig uenighed. Resultatet blev en sprængning af IM på Færøerne, hvor Petersen sammen med sine støtter dannede *Kirkjuliga Missiónsfelagið* i oktober 1947, der er en lægmandsbevægelse på evangelisk luthersk grund inden for Folkekirken. KM tog kontakt med LM, sendte sine unge til LMH i Hillerød og udsendte også unge færingere til ydre missionsarbejde i samarbejde med LM. Eftersom LMH's daværende forstander Frits Larsen brændte for at formidle Rosenius' budskab til højskolens elever, og da færingen Esmar Jacobsen (1925-2006)

³⁸ Kofod-Svendsen, "Ahnfelts Sangbog," 104-123.

³⁹ Kofod-Svendsen, "Bibliografi over Rosenius' skrifter udgivet på dansk", 97-99.

⁴⁰ Hans J. Ellingsgaard, "Vekkelsen på Færøerne – og færøysk indremisjon", *Fast Grunn* 25, nr. 1 (1972), 37-39; Hans J. Ellingsgaard, "Kirkeliv på Færøerne før og nu", *Budskabet* 107, nr. 3 (1972), 17-18; Kurt Larsen, *Indre Mission i en ny tid* (Fredericia: Lohse, 1986), 247-250; Petur Martin Rasmussen, "Færøerne som del af Norden fra krigens afslutning 1945", i *Nordiske folkekirker i opbrud*, redigeret af Jens H. Schjørring (Aarhus Universitetsforlag, 2001), 519-525; Kurt Larsen, *En bevægelse i bevægelse* (Fredericia: Lohse, 2011), 221.263-270.381-383.

⁴¹ Frantz Wendt, "Færøerne", i *Danmarks historie*, bd. 14, redigeret af John Danstrup og Hal Koch (København: Politiken 1966), 404-407.

i 1958 var elev på højskolen, blev han tændt for Rosenius. Jacobsen, der var uddannet typograf, blev i 1960 ansat som missionær i KM. Jacobsen var KM's generalsekretær 1976-1988 og bevægelsens formand 1988-1999. I årene 1964-1968 oversatte han bind I *Lov og evangelium* fra den norske 3-binds udgave af Rosenius' skrifter, som Carl Fr. Wisløff havde redigeret, oversat og fået udgivet på Lunde 1946-1947. På færøsk udkom skriftet i fire bind udgivet af KM og fik titlen:

Lógin og gleðiboðskapurin

Bind 1: *Lógin og gleðiboðskapurin. Hini tíggju boðini, fyrsta boð*. [Lov og evangelium. De Ti Bud. Det første bud], (Tórshavn: KM, 1964), 65 sider, trykoplæg 1200.

Bind 2: *Lógin og gleðiboðskapurin. Annað, triðja, fjórða og fimta boð* [Lov og evangelium. Det andet, tredje, fjerde og femte bud] (Tórshavn: KM, 1966), 83 sider, trykoplæg 1500.

Bind 3: *Lógin og gleðiboðskapurin. Sætta, sjeynda, áttanda, níggjunda og tíggjunda boð* [Lov og evangelium. Det sjette, syvende, ottende, niende og tiende bud] (Tórshavn: KM, 1967), 74 sider, trykoplæg 1500.

Bind 4: *Lógin og gleðiboðskapurin. Lógin og frælsi teirra trúgvandi* [Lov og evangelium. Loven og de troendes frihed] (Tórshavn: KM, 1968), 104 sider, trykoplæg 1500.

Rosenius i færøske salme- og sangbøger⁴²

I Folkekirkens salmebog: *Sálmabók Føroya Kirkju*, 1990, er der to salmer af Rosenius:

Nr. 502: *Við náði í Guðs hjarta*. Med fem vers oversat af afdøde sognepræst Torkil Beder (= På nåden i Guds hjärta, Den Jesus bragt oss fram).

Nr. 514: *Óttandi hjarta*. Med fem vers oversat af afdøde sognepræst Salomon J. Joensen (= Ängsliga hjärta, upp ur din dvala!).

Der kom et tillæg til salmebogen i 2013, men uden salmer af Rosenius.

I 1996 udgav Heimamissiónin og Kirkjuliga Missiónsfelagið en fælles sangbog: *Missiónssangbókin*, hvor der er angivet fire sange af Rosenius:

Nr. 164: *Mín frelsari livir, o sælasta troyst*. Oversat af Petur J. Sigvardsen (= Min frelser han lever, o salige trøst).⁴³

⁴² Mail 31.03.2019 fra Jóannis Fonsdal. Fonsdal (f. 1972) er opvokset på Færøerne og cand.theol. 2003; sognepræst i Emdrup Sogn, København.

⁴³ Denne sang står i flere danske sangbøger, fx *Hjemlandstoner* 1953 nr. 207 og *Hjemlandstoner* 1989 nr. 218 med Rosenius som forfatter. Det er dog en yderst tvivlsom for ikke at sige fejlagtig forfatterangivelse. Sangen blev udgivet i

Nr. 444: *Við náði í Guds hjarta.*

Nr. 454: *Tú kanst ekki trúgva, men kæri so hoyr.* Oversat af Jónhild Johannesen (= Du kan ikke tro, ack, men kære, så hör).⁴⁴

Nr. 500: *Gangi eg um heiðar, fjöll og dalar.* Oversat af Victor Danielsen, en af lederne i den færøske Plymouth Brethren (= Var jag går, i skogar, berg och dalar).

I Heimamissionens tidligere sangbog: Heimamissions sangbókin 1975, er der angivet fire sange af Rosenius:

Nr. 243: *Mín frelsari livir, o sælasta troyst.*

Nr. 559: *Á náði í Guds hjarta.*

Nr. 581: *Tá syndin vil vinna.* Oversat af Mikkjal D. á Ryggi. (Sangen har tre vers af de ti vers *Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord.*)⁴⁵

Nr. 601: *Gangi eg um heiðar, fjöll og dalar.*

I *Songbók Guds Fólks*⁴⁶ er der angivet to sange af Rosenius:

Nr. 585: *Tann náðin í Guds hjarta.* Oversat af V. Danielsen. Sangen har fire vers af de otte vers, *På nåden i Guds hjärta* blev publiceret med i *Pietisten* 8/1844, 126.

Nr. 928. *Eitt heim, eitt Himmalheim er mitt.* Oversat af V. Danielsen. Sangen har de tre første vers af de seks vers *Jag har ett hem, Ett himmelskt hem* fra *Pietisten*.⁴⁷ Forfatteren er ukendt.

I *Songbók Guds Fólks* er der angivet flere sange af Lina Sandell.

I *Nýggja Songbók Guds Fólks*⁴⁸ er disse to sange af Rosenius med:

Tann náðin í Guds hjarta og

Gangi eg um heiðar, fjöll og dalar.

Kyrklig Sång 1916 forfattet af kyrkoherde Lars Johan Paulinus Nilsson (1866-1951). I Metodistkyrkans *Psalmbok* 1920 har den en melodi af R. Norén og i *Psalmisten* udgivet af Svenska Baptistsamfundet begynder den *Vår Frälsare lever*. Der findes ingen svenske kilder, der dokumenterer eller bare sandsynliggør, at Rosenius er forfatteren.

⁴⁴ Der er i den hymnologiske forskning usikkerhed om, hvorvidt Rosenius er sangens forfatter. Den usikkerhed øges af, at sangen ikke har været publiceret i *Pietisten*.

⁴⁵ Sangen blev publiceret i *Pietisten* 1/1851, 1-2

⁴⁶ *Sálmabókagrunnurin*, Tórshavn, 1986.

⁴⁷ Publiceret i *Pietisten* 3/1859, 48 med seks vers.

⁴⁸ *Sálmabókagrunnurin*, Tórshavn, 2015.

Rosenius på tysk

Christian Bau (1856-1897) blev født i Christiansfeld som søn af en skræddermester, hvor forældrene tilhørte den dansksindede del af Brødremenigheden.⁴⁹ Allerede som ung havde Bau et svagt helbred. Bau begyndte sin skolegang i Christiansfeld, men rejste i 1871 som 15-årig til Brødremenighedens skoleby Niesky i Tyskland, hvor han gik på en realskole med internat for elever, der kom fra andre egne af landet eller udlandet. I 1872 begyndte han på Brødremenighedens gymnasium i Niesky, der gav undervisning til videregående universitetsstudier. På gymnasiet fik han både undervisning i klassiske sprog som latin og græsk og i moderne sprog som engelsk og fransk. På grund af alvorlig sygdom måtte Bau i januar 1874 forlade gymnasiet og vende hjem til Christiansfeld. I sommeren 1874 hørte han Chr. Møller og hans nære medarbejder P. Seiersen prædike i Christiansfeld. Derved stiftede han bekendtskab med Rosenius' skrifter og fik trosvished ved læsning af disse skrifter.⁵⁰ Bau begyndte på den baggrund at oversætte Rosenius' skrifter til tysk. Han oversatte fra den svenske tekst i *Pietisten*, men Rosenius' citater af Luther gengav han efter Luthers tyske tekster. Med hensyn til artiklernes rækkefølge fulgte Bau Møllers disposition i *Hemmeligheder i Lov og Evangelium*, og Baus tyske titel var en oversættelse af Møllers titel.⁵¹ I 1877 udgav Bau på eget forlag første bind af Rosenius' skrifter *Geheimnisse im Gesetz und Evangelium*. Baus forord var dateret Christiansfeld december 1877.⁵² Bind I blev genoptrykt i 1929 og 1957. I 1998 kom bind I på 556 sider i 6. oplag udgivet af *Lutherischer Missionsverein i Schleswig-Holstein*. Dernæst udgav Bau *Geheimnisse im Gesetz und Evangelium*, bind II, der blev genoptrykt i 1959. I 2008 udkom bind II på 652 sider i 6. oplag udgivet af *Lutherischer Missionsverein i Schleswig-Holstein*.

Bau var i 1881 initiativtager til stiftelsen af *Lutherischer Missionsverein*, og samme år påbegyndte han udgivelsen af det opbyggelige blad *Hirtenstimme*, der fungerede som foreningsblad for *Lutherischer Missionsverein*.⁵³ Fra 1926 drev *Lutherischer Missionsverein* også forlagsvirksomhed og boghandel. I de senere år har *Lutherischer Missionsverein* set det som sin hovedopgave at udgive og sælge bøger, især af Rosenius. De er blevet solgt ikke alene i hele Tyskland, men også i Østrig, Schweiz og til kredse i Polen og blandt de såkaldte russisk-tyske, der var indvandret fra Rusland til

⁴⁹ Om Chr. Bau: Jens Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig" i: *Rosenius i Danmark* redigeret af Lars Brixen (Rønne: ELM, 2020), 225-342

⁵⁰ Anders Storgaard-Andersen, Peder Mikkelsen og Paul Otto Kjølner (red.), *Med Gud og hans venskab. Bogen om Evangelisk Luthersk Missionsforening* (Rønne: ELM, 1992), 145.

⁵¹ Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 245-247.

⁵² Storgaard-Andersen, Mikkelsen og Kjølner (red.), *Med Gud og hans venskab*, 145; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 246.

⁵³ Storgaard-Andersen, Mikkelsen og Kjølner (red.), *Med Gud og hans venskab*, 145-146; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 250-260.266-282.

tysktalende områder. Efter Sovjetunionens fald og den dermed ændrede politiske situation i Rusland er der også sendt bøger af Rosenius på tysk til tysktalende bosiddende i Rusland.⁵⁴ Bøger af Rosenius er ikke alene blevet spredt i lutherske kredse, men også i Brødremenigheder og blandt Mennoniter, der nedstammer fra reformationens såkaldte venstrefløj, og som Luther kaldte sværmerne.⁵⁵

Bau oversatte også *Betraktelser för hvar dag i året*, som på tysk fik titlen *Tägliche Seelenbrott*. Her skrev Bau forord i november 1879.⁵⁶ *Tägliche Seelenbrott* blev genoptrykt flere gange⁵⁷ og var i 2012 med 744 sider udkommet i 13 oplag.⁵⁸ I 1974 blev det besluttet også at udgive *Tägliche Seelenbrott* i en forkortet udgave med titlen *Dein wort erquickt mich*.

Bau oversatte desuden *Ahnfelts Andeliga Sånger* til tysk i sangbogen *Geistliche Lieder*. Dog var ikke alle 200 sange fra *Andeliga Sånger* med i den tyske udgave, idet Bau dels medtog sange af Luther, dels flere af sine egne sange samt sange af enkelte andre forfattere, ligesom han havde valgt en tysk udgave af de sange, der i *Andeliga Sånger* var oversat fra tysk til svensk. Den tyske udgave havde 190 sange. Førsteudgaven er ikke bevaret, så det er uvist, hvornår den er udkommet. Men ud fra bevarede numre af Baus blad *Hirtenstimme* og forordet⁵⁹ til tredje udgave af *Geistliche Lieder von Oskar Ahnfelt nebst einer Auswahl vorzüglicher geistlicher Lieder von verschiedenen Verfassern*⁶⁰ er førsteudgaven sikkert udkommet i slutningen af 1880'erne, senest i 1889.⁶¹ Gennem *Geistliche Lieder* udkom en række af Rosenius sange på tysk: 1. *Bin Gottes Kind! O selige Ruh und Freude!*;⁶² 2. *Die Gnad in Gottes Herzen, Die Jesus mir erwarb*;⁶³ 3. *Du kannst garnicht glauben, doch höre es Gott hat Seinen Sohn uns gegeben*;⁶⁴ 4. *Gott Lob, beendigt ist die Prüfungszeit*;⁶⁵ 5. *Nun Lob und Preis!*

⁵⁴ Storgaard-Andersen, Mikkelsen og Kjøller (red.), *Med Gud og hans venskab*, 149.

⁵⁵ Se: *Anabaptist!* Udvalgte tekster af reformationstidens døbere, redigeret af Johannes Aakjær Steenbuch et al. (København: Apophasis, 2017).

⁵⁶ Storgaard-Andersen, Mikkelsen og Kjøller (red.), *Med Gud og hans venskab*, 145; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 246.

⁵⁷ I 1951 ydede Evangelisk Luthersk Missionsforening et betydeligt økonomisk bidrag til at genoptrykke *Tägliche Seelenbrott* (*Mørke og Lys* 1951, 142-143).

⁵⁸ De mange oplag er udgivet af Lutherischer Missionsverein, der også har udgivet *Dein wort erquickt mich*.

⁵⁹ Forordet er skrevet af pastor J. Hafermann, der ifølge J. Jensen var præst i Petkum ved Emden i Ostfriesland; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 341-342.

⁶⁰ Dritte durchgesehene und vermehrte Auflage, Verlag von Theodor Kordt, Flensburg, 1910.

⁶¹ Kofod-Svendsen, "Ahnfelts Sangbog", 107.130; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 248-249; Ebbe Kaas, *Forbindelse med Skåne. To artikler om den rosenianske vækkelse i årene 1850-1900* (Brændstrup: Timekær, 2013), 176-179.

⁶² Publiceret i *Pietisten* 11/1848, 174 med fem vers. L.J. Stenbäck publicerede 04.02.1839 i *Evangeliskt Weckoblad* en sang på et vers med titlen *Guds barn jag är*. Rosenius digtede yderligere fire vers og publicerede den nye sang i *Pietisten* som nævnt ovenfor.

⁶³ Publiceret i *Pietisten* 8/1844, 126 med otte vers.

⁶⁴ Denne sang står i *Ahnfelts Sångar* som nr. 24.

⁶⁵ Publiceret i *Pietisten* 7/1850, 108-112. Overskriften i *Pietisten* var *Allt är wäl*; jf. *Ahnfelts Andliga Sångar* nr. 30.

*Ich weiss nichts mehr;*⁶⁶ 6. *Unversagt, Frei gewagt;*⁶⁷ 7. *Wie Pharaos und seine Schar Den Tod im Meere fanden;*⁶⁸ 8. *Durch den schwarzen, tiefen Wald;*⁶⁹ 9. *Aengstliches Herze, auf aus dem Schlummer!*⁷⁰ 10. *Ein Freund ist vor andern mein Heiland;*⁷¹ 11. *Gott sei Dank! ich fand das Leben In meinem Freund;*⁷² 12. *Ich habe einen Freund, sanft, geduldig.*⁷³

Efter Baus død fortsatte frk. A. Simonsen (datter af kolportør Søren Simonsen) oversættelsen af Rosenius fra svensk til tysk. Hun oversatte og fik udgivet: 1. *Geheimnisse im Gesetz und Evangelium* bind III, der blev genoptrykt i 1962. 2. *Geheimnisse im Gesetz und Evangelium* bind IV, der blev genoptrykt i 1965. *Geheimnisse im Gesetz und Evangelium* bind III blev i 1999 udgivet i 6. oplag med 550 sider. *Geheimnisse im Gesetz und Evangelium* bind IV blev i 1999 udgivet i 5. oplag med 472 sider.

Efter at A. Simonsen havde færdiggjort *Geheimnisse im Gesetz und Evangelium*, gik hun i gang med at oversætte Rosenius' kommentar til Romerbrevet fra svensk til tysk, som blev udgivet som selvstændig bog i to bind.

På tysk findes desuden:

I. *Der Brief an die Römer 1-2.*⁷⁴

II. *Das Vaterunser.*⁷⁵ Oversat fra C.O. Rosenius, *Samlede Skrifter, Bind XV, De ti bud og Fadervor.*⁷⁶

⁶⁶ Sangen *Nu lov och pris! Jag vet ej mer, Som återstår, så allt är färdigt* er digtet af Rosenius i 1853, men synes ikke at være blevet publiceret i *Pietisten*. Sangen kom med i Ahnfelts tredje sanghæfte fra 1853 som nr. 26.

⁶⁷ Publiceret i *Pietisten* 12/1854, 187-188 med syv vers. Den svenske tekst var *Våga dig, Dristelig. Tro, att Jesus gjort allt för dig*. Udgangspunktet var den danske sognepræst Hans Agerbeks (1798-1869) salme *Uforsagt, vær på vagt! Jesus haver det alt fuldbragt* på seks vers. Rosenius havde bearbejdet og forøget Agerbeks tekst.

⁶⁸ Publiceret i *Pietisten* 4/1849, 63-64 med fem vers. Sangens overskrift i *Pietisten* var *Hvad skedde uti Christi död?*

⁶⁹ Publiceret i *Pietisten* 1/1849, 15-16 med 28 vers. Sangens overskrift i *Pietisten* var *Guds barn i mörker och i ljus*. Bau havde oversat alle 28 vers til tysk.

⁷⁰ Publiceret i *Pietisten* 3/1847, 47-48 med otte vers.

⁷¹ Publiceret i *Pietisten* 3/1854, 46-47 med 13 vers. Sangens overskrift i *Pietisten* var *Mitt enda oumbärliga*. Bau havde oversat alle 13 vers til tysk.

⁷² Publiceret i *Pietisten* 7/1849, 111-112 med syv vers.

⁷³ Publiceret i *Pietisten* 5/1851, 80 med 7 vers.

⁷⁴ Se tidligere omtale af A. Simonsens oversættelse. Blev i 1986 genudgivet af Missionsverlag der Evangelisch-Lutherischen Gebetsgemeinschaften i Bielefeld og genoptrykt i 2000; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 341-342.

⁷⁵ Udgivet af Lutherischer Missionsverein i Schleswig-Holstein; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 341-342.

⁷⁶ Udgivet af DLF, Hillerød 1957.

III. *Die zehn Gebote*.⁷⁷ Oversat fra C.O. Rosenius, *Samlede Skrifter, Bind XV, De ti bud og Fadervor*.⁷⁸

IV. *Wegweiser zum Frieden*. Blev oversat til tysk af frk. Christ i Bredstedt fra den svenske udgave udarbejdet af Ivan Hellström i 1966.⁷⁹ I 2012 var *Wegweiser zum Frieden* udkommet i 6. oplag.⁸⁰

V. C.O. Rosenius *für unsere Zeit*: Bind 1. *Gott – der Wunderbare*. Bind 2. *Die tägliche Plage der Sünde*. Bind 3. *Einer starb für alle*. Bind 4. *Gerecht in Jesus*. Bind 5. *Gottes Geist und Wort*. Bind 6. *Der Brüdergemeinschaft*. Bind 7. *Herr Jesus bleibe bei uns*.⁸¹ Den tyske udgave i syv bind blev udgivet 1994-1995 og var oversat fra EFS' C.O. Rosenius *för vår tid*, i syv bind, udgivet 1974-1975. C.O. Rosenius *för vår tid* var en sprogligt revideret og forkortet pocketudgave af C.O. Rosenius' *Samlade Skrifter*.⁸² I C.O. Rosenius *für unsere Zeit* var der i de enkelte bind sange af Rosenius, der var hentet fra Baus oversættelse og udgivelse af den reviderede *Ahnfelts Andelige Sånger* i sangbogen *Geistliche Lieder*.

Desuden findes: *Magister Carl Olof Rosenius, Ein Vater der Erweckungsbewegung in Schweden. Ein Lebensbild*,⁸³ og endvidere Sven Lodin, *Carl Olof Rosenius, der schwedischer Erweckungsprediger*.⁸⁴

Lutherischer Missionsverein har inden for de sidste årtier, delvis i samarbejde med andre, dels genoptrykt de "gamle" oversættelser af Rosenius som *Geheimnisse im Gesetz und Evangelium* i fire bind, *Tägliches Seelenbrott*, *Der Brief an die Römer* i to bind og dels udgivet Rosenius i forkortede og sprogligt bearbejdede udgaver som C.O. Rosenius *für unsere Zeit*. Ved at udføre denne dobbelte opgave har man både udgivet skrifter af Rosenius i hans lidt tunge og ordrige sprodragt og i en sprogligt moderniseret og forkortet udgave.

⁷⁷ Udgivet af Lutherischer Missionsverein i Schleswig-Holstein; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 341-342.

⁷⁸ Udgivet af DLF, Hillerød 1957.

⁷⁹ C.O. Rosenius, *Vägledning till frid*

⁸⁰ Udgivet af Lutherischer Missionsverein i Schleswig-Holstein; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 341-342.

⁸¹ Udgivet af Lutherischer Missionsverein i Schleswig-Holstein; Jensen, "Chr. Bau og rosenianismen i Slesvig", 341-342.

⁸² *Samlade Skrifter* af Rosenius i fire bind blev første gang udgivet af Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen i 1896-1897; derefter genoptrykt i 1902 og i 1926.

⁸³ Udgivet af Bielefeld Missionsverlag 1992.

⁸⁴ *Carl Olof Rosenius, der schwedischer Erweckungsprediger* er udgivet af Jochen Eber (Gross Oesingen Harms, 2009). Boklista maj 2020 fra Luthersk Litteratur-Mission. Pastor Martin Lundström (1922-1988) stiftede i 1975 Luthersk Litteratur-Mission, Vännäs, Sverige efter at have været missionær i Kenya i 17 år, udsendt af BV. LLM bygger på den evangelisk-lutherske bekendelse og ser det som sin opgave gennem oversættelse og trykning at udbrede bibler og god kristen litteratur – især af Luther og Rosenius – ud over hele verden, så evangeliet om Jesus Kristus må blive kendt. Siden sin stiftelse har LLM fået trykt og udbredt flere millioner skrifter på mere end 30 forskellige sprog. LLM, der ledes af en bestyrelse, og som har en række frivillige medarbejdere, finansieres udelukkende ved gaver. LLM udgiver informationsbladet *Brevet* (*Brevet* 1-2/2010).

Rosenius på russisk

1. Lutherischer Missionsverein har sammen med *Evangelisch-Lutherischen Gebetsgemeinschaften* i Bielefeld fået oversat C.O. Rosenius *Wegweiser zum Frieden* til russisk.⁸⁵ LLM har senere revideret Lutherischer Missionsvereins oversættelse af *Vejledning til fred* til russisk og genoptrykt den flere gange.⁸⁶
2. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er oversat til russisk og dels udgivet som samlet bog og dels i månedshæfter. Den er blevet vidt udbredt og er nået til Sibirien.⁸⁷
3. Rosenius' artikel om *Syndernas förlåtelse*⁸⁸ har LLM fået oversat og udgivet på russisk.⁸⁹
4. Rosenius' artikel *De trognas frihet ifrån lagen*⁹⁰ har LLM fået oversat af Ilya Uglovskiy og udgivet på russisk.⁹¹
5. Rosenius' kommentar til Romerbrevet er oversat af Valerij Volodin og udgivet på russisk.⁹²
6. Rosenius' skrifter *Syndens dagliga plåga, Rättfärdig i Jesus, Gud den underbara, En har dött för alla, Guds Ande och ord, Bröders gemenskap, Jesus, bli när oss* og *Syndernas förlåtelse* er oversat fra svensk til russisk af Valerij Volodin.⁹³
7. LLM har desuden udvalgt cirka 10 af Rosenius' artikler i *Pietisten*, som af Valerij Volodin er blevet oversat til russisk. Disse artikler er så udgivet i et bind under titlen "Utvalda artiklar".⁹⁴

Rosenius på estisk

I 1898 blev følgende skrift af Rosenius udgivet i Tallinn *Jumalik halastus ehk Isalik armastus ärakadunud poja wastu/Luuka ewang. 15*. Som jeg forstår det, beskriver Rosenius i dette skrift Guds barmhjertighed eller faderlige kærlighed mod den fortabte søn i Lukasevangeliet kapitel 15.⁹⁵

⁸⁵ Storgaard-Andersen, Mikkelsen og Kjøller (red.), *Med Gud og hans venskab*, 149.

⁸⁶ *Brevet* 1-2/2010; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

⁸⁷ *Brevet* 1-2/2010; boklista maj 2020 fra LLM; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

⁸⁸ *Pietisten* 1843, 129-132.145-152.161-164.177-184; *Pietisten* 1858 [2. udgave], 49-66.

⁸⁹ *Brevet* 1/2017.

⁹⁰ *Pietisten* 1858, 97-109.113-124.129-138.145-159.

⁹¹ Mail af 02.06.2019 og af 23.03.2020 fra Gunilla Staxäng.

⁹² *Brevet* 1/2012; *Brevet* 1/2016; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

⁹³ *Brevet* 1/2019; Mail af 23.03.2020 fra Gunilla Staxäng.

⁹⁴ *Brevet* 2/2012; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

⁹⁵ Mail af 22.05.2020 fra Simo Mark og fra Gunilla Staxäng.

Rosenius på lettisk

Ifølge LLM's kontakt i Letland Juris Uigis var der et stort behov for kristen litteratur i Letland. Det var baggrunden for et samarbejde mellem LLM og Lutheran Heritage Foundation for at imødekomme behovet.⁹⁶

1. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er oversat til lettisk og dels udgivet som samlet bog og dels i månedshæfter.⁹⁷
2. Rosenius' *Vejledning til fred* er oversat og udgivet på lettisk.⁹⁸
3. Rosenius' *Samlede skrifter* bind I + II er oversat og udgivet på lettisk.⁹⁹
4. Rosenius' artikel om *Syndernas förlåtelse* har LLM fået oversat og udgivet på lettisk.¹⁰⁰

Rosenius på rumænsk

Rosenius artikel *Om syndernas förlåtelse* er oversat af Sergiu Trifa¹⁰¹ fra Martin Lundströms engelske oversættelse *Forgiveness of Sins* til rumænsk og udgivet i Rumænien af DBM.¹⁰²

Rosenius på slovakisk

1. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er oversat for alle måneder til slovakisk.¹⁰³
2. Rosenius' *Vejledning til fred* er oversat til slovakisk og udgivet i 1999.¹⁰⁴
3. Rosenius artikel *Om syndernas förlåtelse* er oversat til slovakisk og udgivet i 2006.¹⁰⁵

Rosenius på georgisk

Rosenius artikel *Om syndernas förlåtelse* er oversat af et medlem af "Evangelical Lutheran Church of the Augsburg Confession" i Kutaisi fra Martin Lundströms engelske oversættelse *Forgiveness of Sins* til georgisk og udgivet i Georgien af DBM.¹⁰⁶

⁹⁶ Brevet 1-2/2010

⁹⁷ Brevet 1-2/2010; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

⁹⁸ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

⁹⁹ Brevet 1-2/2010; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng. LLM betalte oversættelsen, mens Heritage Foundation betalte trykkeudgifterne.

¹⁰⁰ Brevet 2/2009.

¹⁰¹ Sergiu Trifas far Sorin Trifa har fået støtte fra Missouri-synodens Euro-Asia-mission til at oprette en konfessionel luthersk kirke i den kirke, som Wurmbrand og Moscovici holdt gudstjenester i. Mail af 03.06.2019 fra Knud Skov (f.1967), som er cand.theol. 1996 og projektleder i DBM.

¹⁰² Mail af 03.06.2019 fra Knud Skov.

¹⁰³ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

¹⁰⁴ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng; mail af 03.06.2019 fra Knud Skov.

¹⁰⁵ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng; mail af 03.06.2019 fra Knud Skov.

¹⁰⁶ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng; mail af 03.06.2019 fra Knud Skov.

Rosenius på ukrainsk

Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er formidlet oversat af Willem Hickey til ukrainsk og udgivet af International Church i Helsingfors, Finland.¹⁰⁷

Delkonklusion

Skrifter eller skriftdele og sange af Rosenius er tilgængelig på 13 forskellige sprog i Europa.

Desuden er Rosenius udgivet på fransk med henblik på fransktalende læsere i Afrika og på spansk og portugisisk i Sydamerika med henblik på læsning i Sydamerika. Endelig læses amerikansk i Storbritannien.

Rosenius på amerikansk

I årene 1860-1940 udvandrede cirka 1,4 millioner personer fra Sverige for at skaffe sig et nyt liv i andre lande. De fleste af dem – cirka 1,2 millioner – udvandrede til USA. De fleste bosatte sig i delstater som Minnesota, Illinois, Nebraska, Kansas, Wisconsin og Iowa. Denne udvandring nåede højdepunktet i 1880'erne. Den absolutte majoritet af svenske udvandrere var medlemmer af Svenska Kyrkan. Ligesom andre immigrantgrupper bosatte de sig helst blandt landsmænd og dannede svenske fællesskaber i det nye hjemland. De fleste af svenskerne søgte hen til en svensktalende menighed. De fleste, der var udvandret fra Tyskland, søgte hen til en tysktalende menighed. De fleste af de nye menigheder, der blev dannet, var altså af etnisk oprindelse. Svenskerne kom til at tilhøre menigheder, hvor man talte svensk, tyskerne hvor man talte tysk og så videre. Udvandringen af mennesker fra Skandinavien og Tyskland til Nordamerika fik til følge, at lutherdommen fik en ny opblomstring i USA og Canada.¹⁰⁸ Mange af de svenskere, der udvandrede, havde bogstavelig talt *Pietisten* under armen og Ahnfelts *Andliga Sånger* i lommen.¹⁰⁹ Tidligere professor ved statsuniversitetet i Minnesota George M. Stephenson, der selv var emigrantsøn og opvokset i den svenske lutherdom i USA, har skrevet en informativ bog¹¹⁰ på grundlag af både indgående studier af amerikanske og svenske kilder og sin egen erfaring fra opvæksttid og studieår. Han skildrer både de første svenske kirkelige ledere,

¹⁰⁷ Brevet 1-2/2010; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

¹⁰⁸ Torbjörn Larspers, "Verksamhet bland svenska utvandrare" i *Det stora uppdraget. EFS mission 1866-2016*, redigeret af Klas Lundström og LarsOlav Eriksson (Klippan: EFS läser, 2016), 323.

¹⁰⁹ Gunnar Westin, *Lutheraner, Anglikaner, Reformerta* (Uppsala: J.A. Lindblad, 1935), 143.

¹¹⁰ *The Religious Aspects of Swedish Immigration* (Minneapolis: The University of Minnesota, 1932).

dannelsen af den svensktalende Augustanasynode¹¹¹ i 1860 og de stadige debatter, om kirkesproget skulle bevares som svensk, eller man skulle gå over til at tale amerikansk. Fra begyndelsen var der tætte relationer mellem EFS og Augustanasynoden. Den første generation af præster i Augustanasynoden var for det store flertals vedkommende blevet uddannet ved EFS' uddannelsesinstitution Johannelund,¹¹² og i EFS havde man foretaget indsamlinger til Augustanasynoden, mens Augustanasynoden havde støttet EFS's missionsarbejde i Afrika.¹¹³ Kort udtrykt har Augustanasynoden især drevet ydre mission i Østasien og Østafrika, hvor tyngdepunkterne har været Kina og Tanzania.¹¹⁴

Første gang, man i USA kunne læse om Rosenius' virksomhed i Sverige, var i de rapporter, som Rosenius i årene 1849-1863 sendte til missionsselskabet *The Foreign Evangelical Society*, der i 1849 efter en sammenslutning med et par andre selskaber blev til *The American and Foreign Christian Union*. Det var disse missionsselskaber, der aflønnede Rosenius og Ahnfelt, og Rosenius kvitterede så ved regelmæssigt at sende rapporter om den åndelige udvikling i Sverige og om Rosenius' og Ahnfelts arbejde. På den måde kunne de amerikanske givere se, hvad der åndeligt skete i Sverige for deres gaver, idet rapporterne løbende blev offentliggjort i selskabets månedsskrift *The American and Foreign Christian Union*.¹¹⁵

Mark Granquist, professor i kirkehistorie, Luther Seminary, St. Paul, Minnesota, har fortalt, at han mange gange, når han i forskellige menigheder havde mødt efterkommere af skandinaviske indvandrere, der havde inviteret ham på besøg, da havde oplevet, når de blev klar over, at han var professor i kirkehistorie med interesse for de religiøse følger af den skandinaviske indvandring, at de havde sagt til ham: "Vi har nogle gamle bøger, som du sikkert har lyst til at se". De havde så vist ham gamle årgange af *Pietisten*, *Kommentaren til Romerbrevet*, *Betraktelser för hvar dag i året*, *Samlede Skrifter* og andre bøger af Rosenius. Det interessante var, har Granquist videre fortalt, at hans værter værdsatte disse bøger højt, selv om de ikke kunne læse dem og knapt nok vidste, hvad de handlede om. Granquist har desuden fortalt, at adskillige af de bøger af Rosenius stod på amerikansk i den

¹¹¹ George M. Stephenson, *The Founding of the Augustana Synod 1850-1860* (Rock Island, Ill. Augustana Book Concern 1927).

¹¹² LarsOlov Eriksson og Torbjörn Larpers (red.), *Johannelund 150 år* (Uppsala: Johannelunds teologiska högskola, 2012), 159.

¹¹³ Larpers, "Verksamhet bland svenska utvandrare", 323-324.

¹¹⁴ Bengt Sundkler, "Augustana-kyrkans mission" i *Utvandrarnas kyrka. En bok om Augustana*, redigeret af Sam Rönnegård (Stockholm: Diakonistyrelsen, 1961), 198.

¹¹⁵ Gunnar Westin, *Ur den Svenska Folkväkelsens Historia och Tankevärld* (Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen, 1931), 17-23.

lokale kirkes bibliotek, men det var naturligvis vanskeligt at vurdere, hvor stor åndelig betydning Rosenius har haft på efterkommerne af de udvandrede svenskere.¹¹⁶

I begyndelsen trykte udvandrerne Rosenius på deres modersmål. Her var de norske udvandrere¹¹⁷ de første til i USA at få trykt Rosenius på deres modersmål, for eksempel:

1. C.O. Rosenius, *Forklaring over Fadervor*,¹¹⁸ Madison, Wisconsin: Lisbon forlagsforening, 1860.
2. C.O. Rosenius' *Klar og usvigelig Veiledning til Fred: Udvalg i tro oversættelse af C.O. Rosenius' skrifter, ordnede til betragtninger for hver dag i to måneder med bistand af N.J. Laache, med tillæg*. Chicago: J.L. Relling & Co, 1889.

Det var først, når de udvandrede svenskeres efterkommere havde glemt det svenske sprog og fået amerikansk til både daglig brug og kirkebrug, at det blev aktuelt at få Rosenius' skrifter oversat til amerikansk. Den stadige tilstrømning af nye svenske indvandrere medførte imidlertid, at svensk som det religiøse sprog blev bevaret overraskende længe.¹¹⁹ Gennem årene er følgende skrifter blevet oversat:

1. C.O. Rosenius, *De trognas frihet ifrån lagen*.¹²⁰ Oversættelse til engelsk fra den originale svenske udgave og introduktion om Rosenius' liv og skrifter blev foretaget af professor Adolf Hult ved Augustana Seminary. Bogens engelske titel blev *The believer free from the Law*.¹²¹ Udgivet af Augustana Book Concern 1923, derefter af Lutheran Colportage Service, Inc. 1974, dernæst af Ambassador Publications 1996.
2. C.O. Rosenius, *A Faithful Guide to Peace with God; being excerpts from the writings of C.O. Rosenius, arranged as daily meditations to cover a period of two months by N.J. Laache*,

¹¹⁶ Mark Granquist, "Rosenius in America: His influence on American Religion – Historical and Contemporary" i *Carl Olof Rosenius. Teolog, författare, själavårdare*, redigeret af LarsOlov Eriksson og Torbjörn Larspers (Skellefteå: Artos & Norma, 2016), 111-112.

¹¹⁷ Den norske udvandring udgjorde ca. en million, mens væsentlig færre danskere og finner udvandrede (Granquist, "Rosenius in America: His influence on American Religion – Historical and Contemporary", 113). Det nøjagtige tal på den danske udvandring til Amerika var 413.000: Kristian Hvidt, *Danske veje vestpå – en bog om udvandringen til Amerika* (København: Politiken og Rebild National Park Society, 1976), 145.

¹¹⁸ *Pietisten* nr. 1-8/1855, 1-15.17-31.33-46.49-62.65-74.81-96.97-126. Disse artikler i *Pietisten* blev tidligt samlet i en separat bog på svensk, der efterfølgende er udkommet på flere sprog og tidligt på norsk. Det var denne norske udgave, der blev udgivet af Lisbons norsk-lutherske forening til udgivelse af christelige undervisnings- og andagtsbøger for det norske folk i Amerika (Granquist, "Rosenius in America: His influence on American Religion – Historical and Contemporary", 120).

¹¹⁹ Kjell Söderberg, "Carl Olof Rosenius och Amerikaemigrationen", i *Carl Olof Rosenius betydelse – regionalt, nationellt och internationellt*, redigeret af Daniel Lindmark (Umeå: Luleå stiftshistoriska sällskap, 2018), 109.

¹²⁰ *Pietisten* 1858, 97-109.113-124.129-138.145-159.

¹²¹ Granquist, "Rosenius in America: His influence on American Religion – Historical and Contemporary", 122; Söderberg, "Carl Olof Rosenius och Amerikaemigrationen", 110.

Minneapolis: Augsburg Publishing House, 1923.¹²² Denne oversættelse fra norsk til amerikansk blev foretaget af pastor og professor George Taylor Rygh.¹²³

3a. Der skulle gå yderligere 20 år, førend Rosenius' *Betraktelser för var dag i året* blev tilgængelig på amerikansk, men så udkom den også i tre forskellige oversættelser. Først blev den oversat af norsk-amerikaneren A.P. Lea med titlen *Rosenius' Devotions: Strength for the Helpless, Lessons for all*. Decorah, Iowa: The Anundsen Publishing Co., 1943.

3b. I 1945 udarbejdede svensk-amerikaneren J. Elmer Dahlgreen en ny oversættelse med titlen *Rosenius' Daily Devotions*. Lake Mills, Iowa: Graphic Publication Company, 1945. *Rosenius' Daily Devotions* blev revideret af Royal F. Petersen. Minneapolis, Minnesota: Lutheran Colportage Service, Inc., 1973.

3c. Endelig oversatte Maj-Len Henriksson, Finland i årene 1976-1983 Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* til amerikansk med titlen *Day by Day with God. Daily Devotions*. Den oversættelse er dels udgivet i 12 månedlige bind og dels i en bog for hele året af Gospel Literature Service. *Day by Day with God* blev først trykt i mange tusinde eksemplarer i Bombay, Indien. Senere er *Day by Day with God* i revideret udgave udgivet af LLM og trykt i Tallinn, ligesom den er udgivet af Warren Ojala i USA. *Day by Day with God* udkom i 17. oplag i 2017.¹²⁴ Denne oversættelse er dels blevet spredt i mange lande og dels blevet brugt som udgangspunkt for at oversætte *Betraktelser för varje dag i året* til nye sprog for eksempel swahili.

4. I 1978 udkom Rosenius' *Romans: A Devotional Commentary*.¹²⁵ Dog var oversættelsen lettere bearbejdet og forkortet, idet den efter oversætterens skøn indeholdt lovlig mange tekniske detaljer, der ikke var nødvendige for en opbyggelig læsning. New ed. AFLC Heritage Series, V. 1. Minneapolis, Minnesota: Ambassador Publications, 1999.

5a. Pastor Martin Lundström oversatte C.O. Rosenius, *Syndernas förlåtelse* fra *Pietisten*¹²⁶ til engelsk, hvor skriftet fik titlen *Forgiveness of Sins*.

5b. I 2008 udkom en antologi om Rosenius samlet af Warren M. Ojala med titlen *The Forgiveness of Sins* udgivet af Pietan Publications¹²⁷. Antologien *The Forgiveness of Sins* indeholdt udover skriftet

¹²² Om bogens forhistorie i Norge og Sverige: Kofod-Svendsen, "Bibliografi over Rosenius' skrifter udgivet på dansk", 60.57.

¹²³ Granquist, "Rosenius in America: His influence on American Religion – Historical and Contemporary", 122.125; Söderberg, "Carl Olof Rosenius och Amerikaemigrationen", 110.

¹²⁴ *Brevet* 1-2/2010; Granquist, "Rosenius in America: His influence on American Religion – Historical and Contemporary", 122.125; Söderberg, "Carl Olof Rosenius och Amerikaemigrationen", 110.

¹²⁵ *Pietisten* 1860-1866.

¹²⁶ *Pietisten* 1843, 129-132.145-152.161-164.177-184; *Pietisten* 1858 [2. udgave], 49-66.

¹²⁷ 26 Green Farm Road New Ipswich, New Hampshire USA 03071.

*Forgiveness of Sins*¹²⁸ flere andre artikler fra Rosenius' *Samlade Skrifter* samt en biografi over Rosenius' liv og virke og nogle sange af ham oversat til amerikansk for eksempel *With God and His Mercy, His Spirit and Word* (Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord),¹²⁹ *How sure is my foundation, The grace of God's own heart!* (På nåden i Guds hjärta), *O precious thought! Someday the mist shall vanish* (Tänk, när en gång den dimma är försvunnen) og *Wheresoe'er I roam, thru valleys dreary* (Var jag går, i skogar, berg och dalar).

6. I 2010 udkom Rosenius' *The Prayer of Faith*¹³⁰ og senere *The Lord's Prayer*.

7. I 2015 udgav professor i skandinaviske studier ved universitetet i Illinois Mark Safström som redaktør *The Swedish Pietists: A Reader: Excerpts from Writings of Carl Olof Rosenius and Paul Peter Waldenström*, Eugene, Oregon: Pickwick Publications.

8. I 2015 udkom med Mark Alan Granquist som redaktør antologien *The Scandinavian Pietist: Spiritual Writings from 19-Century Norway, Denmark, Sweden and Finland*. The Classics of Western Spirituality. New York: Paulist Press. Rosenius var repræsenteret.¹³¹

9. Warren M. Ojala har i 2016 fået udgivet *Den lille Husandaktsboka* af Rosenius¹³² af Pietan Publications.¹³³

Sange af Rosenius i Lutheran Book of Worship

I Augustanasynodens svenske sangbog *Hemlandssånger* stod der godt et dusin sange af Rosenius. Da man gik over til brug af en engelsk sangbog, blev antallet af sange af Rosenius reduceret til tre eller fire. I det amerikanske Missionsforbunds nyeste udgave af deres sangbog var der bevaret nogle få sange af Rosenius.¹³⁴

Følgende kirkesamfund *Lutheran Church in America*, *The American Lutheran Church*, *The Evangelical Lutheran Church of Canada*, *The Lutheran Church-Missouri Synod* samarbejdede i

¹²⁸ Gunhild Andersson (1933-2015) havde oversat Rosenius' artikel *Om syndernas förlåtelse* fra *Samlade Skrifter* bind II (Stockholm: EFS, 1926), 152-168. Den artikel var hentet fra *Pietisten* 1843, 129-132.145-152.161-164.177-184; *Pietisten* 1858 [2. udgave], 49-66. G. Andersson var missionær i Kenya 1959-1998 udsendt af BV. I de første mange år arbejdede hun især med kvindearbejde, men fra 1989 koncentrerede hun sig om litteraturarbejde, hvor hun især satsede på at nyoversætte andagtsbøger og udarbejde bibelstudievejledninger.

¹²⁹ Den sang af Rosenius findes i to noget forskellige oversættelser til amerikansk. Den anden oversættelse begynder *With God as our friend, with his Spirit and Word. All sharing together the feast of the Lord*.

¹³⁰ *Pietisten* 1846, 97-110. Artiklen *Trons bön tager Gud på ordet* i *Samlade Skrifter* bind II (Stockholm: EFS, 1926), 552-562.

¹³¹ Granquist, "Rosenius in America: His influence on American Religion – Historical and Contemporary", 123.125; Söderberg, "Carl Olof Rosenius och Amerikaemigrationen", 110.

¹³² Korte andakter for hver dag i året. Oversættelse fra svensk ved Arne Aambø, Lunde & Co.

¹³³ 26 Green Farm Road New Ipswich, New Hampshire USA 03071; *Brevet* 3/2016.

¹³⁴ Granquist, "Rosenius in America: His influence on American Religion – Historical and Contemporary", 123-124; Söderberg, "Carl Olof Rosenius och Amerikaemigrationen", 110.

Inter-Lutheran Commission on Worship, hvor de i 1978 i fællesskab udgav *Lutheran Book of Worship*.¹³⁵ Denne kombinerede liturgi- og salmebog indeholdt 569 salmer, hvor der var følgende to sange/salmer af Rosenius:

With God and his Mercy, His Spirit and Word – oversat af Ernst W. Olson (1870-1958).¹³⁶

I have a Friend So Patient, Kind, Forbearing – oversat af John Jespersen (1858-1943).

I den nyeste udgave af liturgi- og sangbogen med titlen *Evangelical Lutheran Worship* fra 2006 var der ikke længere nogen salmer af Rosenius.¹³⁷

De mest kendte sange af Rosenius på amerikansk var i prioriteret rækkefølge:

With God as our friend, with his Spirit and Word/ With God and His Mercy, His Spirit, and Word.¹³⁸

I Have a Friend so Patient.¹³⁹

Whersoe'er I Roam.¹⁴⁰

O Precious Thought.¹⁴¹

Mig bekendt, er der ikke noget, der indicerer, at Rosenius i amerikansk oversættelse er blevet læst eller sunget i Storbritannien eller i andre lande i den engelsktalende verden, som for eksempel Australien eller New Zealand. Dog kunne man forestille sig, at nogen liturgi- og sanginteresserede i *Lutheran Book of Worship* fra 1978 har læst de to sange af Rosenius, som står i den liturgi- og salmebog.

Rosenius på forskellige sprog i Sydamerika

1. LM begyndte missionsarbejde i Peru i 1988 i samarbejde med Norsk Luthersk Misjonssamband (NLM), der har haft missionsarbejde i Peru siden 1978.¹⁴²

2. ELM-BV har haft missionsarbejde i Peru siden 1994.¹⁴³

¹³⁵ Published by Augsburg Publishing House, Minneapolis and Board of Publication, Lutheran Church in America, Philadelphia. Genoptrykt Minneapolis: Ambassador Publications, 1994.

¹³⁶ Melodien var den samme som Ahnfelt havde komponeret i 1851, jf. *Andeliga Sånger dels komponerade, dels samlade och utgivna av Oscar Ahnfelt. Arrangerade och harmoniserade för sopran, alt, tenor och bas av musikdirektör Albert Lindström, femte upplagan* (Stockholm: EFS, 1937), nr. 18 på side 22.

¹³⁷ Granquist, "Rosenius in America: His influence on American Religion – Historical and Contemporary", 124.

¹³⁸ *Med Gud och hans vänskap, Hans Andra och Ord*, publiceret i *Pietisten* 1/1851, 1-2.

¹³⁹ *Jag har en Wän, så huld, så mild, så tålig*, publiceret i *Pietisten* 5/1851, 80.

¹⁴⁰ *Hvar jag går, i skogar, berg ell' dalar, Följer mig en Wän, jag hör Hans röst*, publiceret i *Pietisten* 6/1847, 110-111.

¹⁴¹ *Tänk när en gång den dimma är förswunnen*, publiceret i *Pietisten* 12/1848, 195-196. Jf. note 28.

¹⁴² Peder Toft (red.), *Alle tiders mission! Luthersk Mission 1868-2018* (Hillerød: LM 2018), 35; LM's hjemmeside.

¹⁴³ Rune Imberg og Arthur Einarsson (red.), *I Jesu spår. Evangelisk Luthersk Mission-Bibeltroga Vänner 1911-2011* (Stockholm: BV, 2011), 435-446.

3. ELM-Danmark har haft missionsarbejde i Peru siden 1999.¹⁴⁴

4. NLL har haft missionsarbejde i Peru siden 2013 og i Bolivia siden 2015.¹⁴⁵ NLL så det fra begyndelsen som sin hovedopgave at drive litteraturmission med udgivelse af luthersk og roseniansk litteratur, hvor tyngdepunktet var udgivelse af andagtsbøger og grundbøger i den kristne tro. NLL fik oprettet Såningsmannen som luthersk forlag i Peru i 2014, og i 2015 fik Såningsmannen den juridiske godkendelse med organisationsnummer og bankkonto. Man har også oprettet en underafdeling i Bolivia med sigte på litteraturarbejde, så man har etableret forlagskontorer både i Peru og Bolivia bemandet med lokale medarbejdere.¹⁴⁶

Rosenius på portugisisk

1. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er af brasilianeren Sócrates Ferreira blevet oversat til portugisisk og under titlen *Cada dia com Deus* blev hæfterne til januar og februar trykt i 2016 i Buenos Aires. I 2017 blev hæfterne til marts og april *Cada dia com Deus* trykt i Buenos Aires. Hæfterne er på forskellig måde distribueret i Brasilien. Ved udgangen af 2019 var alle andagtsstykker i *Betraktelser för varje dag i året* både oversat og udgivet på portugisisk.¹⁴⁷

2. I 2018 blev Rosenius artikel *Om syndernas förlåtelse* oversat og udgivet på portugisisk.¹⁴⁸

Rosenius på spansk

1. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er oversat til spansk under titlen *Cada día con Dios* og blev først trykt i Argentina som månedshæfter. Senere er *Cada día con Dios* også udgivet som en bog for hele året af NLL på forlaget Sådannen og trykt i Bolivia/Peru. Trykoplaget var 2000.¹⁴⁹

2. Det man i Norge kalder *Den lille Husandaktsboka* af Rosenius¹⁵⁰ er blevet udgivet i to oplag af NLM trykt i Bolivia under titlen *Nuevo Dia*.¹⁵¹ *Nuevo Dia* er kommet i en tredje udgave, hvor Marcus Berndt, præst i Argentina, har forsynet hvert andagtsstykke med en bøn af Luther.¹⁵²

¹⁴⁴ Peder Østergaard Jensen og Lars Brixen (red.), *Evangelisk Luthersk Missionsforening 125 år*. Særudgave 2017 af Evangelisk Luthersk Missionsforenings blad: "Liv i Troen" (Rønne: ELM, 2017), 28-31.

¹⁴⁵ Mail af 05.07.2019 fra Ingar Gangås.

¹⁴⁶ *Brevet* 1/2016.

¹⁴⁷ *Brevet* 2/2012; *Brevet* 1/2018; *Brevet* 2/2018.

¹⁴⁸ *Brevet* 1/2018.

¹⁴⁹ *Brevet* 1/2018; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng; mail af 05.07.2019 fra Ingar Gangås.

¹⁵⁰ Korte andagter for hver dag i året. Oversættelse fra svensk ved Arne Aambø, Lunde & Co.

¹⁵¹ Mail af 05.07.2019 fra Ingar Gangås.

¹⁵² *Brevet* 2/2009.

3. I 2008 er Rosenius artikel *Om syndernas förlåtelse* oversat og udgivet på spansk under titlen *El perdón de los pecados* og trykt i Buenos Aires, Argentina.¹⁵³

4. *Vejledning til fred* er oversat til spansk af pastor Heberto Berndt (1929-2009) og udgivet under titlen *Una guia fiel*. Heberto Berndts farfar og far var lutherske præster i USA. Hans far kom til Argentina som missionær udsendt af Missourisynoden. Heberto Berndt oversatte mange af Rosenius' skrifter for LLM. Hans søn Marcos Berndt fik disse skrifter trykt og fik dem distribueret i over 40.000 eksemplarer i Argentina, Chile, Bolivia og Peru.¹⁵⁴ *Una guia fiel* er senere genoptrykt.¹⁵⁵ NLL arbejder nu på et nyt oplag af *Una guia fiel* på forlaget Sámannen.¹⁵⁶ Sámannen får sine udgivelser trykt i Bolivia, da det er billigere end i Peru, men bøgerne spredes i Peru, Bolivia, Ecuador og Argentina. Forlaget Sámannen sender også en del af de bøger, de udgiver, til ELM-BV's arbejde i Chiclayo. Ifølge NLL's missionær i Peru Ingar Gangås foregår der en stille Roseniusvækkelse flere steder i Sydamerika.¹⁵⁷ Gangås mener, at baggrunden er den katolske lære, hvor man i retfærdiggørelseslæren selv skal gøre det sidste for at blive frelst, eller man skal have hjælp af helgenernes gode gerninger. Dette katolske åndspræg kendetegner mange mennesker i Sydamerika. Da bliver læsningen af Rosenius en befriende oplevelse, hvor de får lov at tilegne sig Guds nåde i Kristus og får frelsesvished.¹⁵⁸

Rosenius på quechua

Rosenius, *Syndernas förlåtelse* fra *Pietisten* er oversat til quechua¹⁵⁹ og udgivet i et samarbejde mellem LLM og NLL.¹⁶⁰

I Sydamerika er Rosenius udgivet på spansk, portugisisk og quechua

Mig bekendt, er der ikke noget, der indicerer, at Rosenius udgivet på spansk og portugisisk i Sydamerika også er blevet læst i Spanien og Portugal.

¹⁵³ Brevet 1/2018.

¹⁵⁴ Brevet 2/2009.

¹⁵⁵ Brevet 1/2018.

¹⁵⁶ Mail af 05.07.2019 fra Ingar Gangås.

¹⁵⁷ Mail af 05.07.2019 fra Ingar Gangås.

¹⁵⁸ Brevet 1/2019

¹⁵⁹ Quechua er et af de oprindelige sprog i Sydamerika. Man formoder, at det tales af ca. 25% af befolkningen i Peru. Tales også i nabolandene.

¹⁶⁰ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

Delkonklusion

Skrifter/skriftdele og sange af Rosenius er tilgængelig på fire forskellige sprog i Nord- og Sydamerika.

Rosenius på forskellige sprog i Afrika

1. EFS blev stiftet den 7. maj i 1856.¹⁶¹ Rosenius var blandt stifterne, og han foreslog under drøftelserne om oprettelsen af EFS, at man ikke alene skulle arbejde i Sverige, men "om vi ej också skulle arbeta för den yttre missionen".¹⁶² Der var enighed om, at så snart man havde etableret et arbejde i Sverige, ville man "med glädje börja dryfte frågan om missionen blandt hedningar, judar och katoliker".¹⁶³ Den 12. marts 1861 drøftede EFS' bestyrelse for første gang ydre mission, og man nedsatte en komite, hvor Rosenius blev en af deltagerne, til at udarbejde en handlingsplan for igangsættelse af et ydre missions arbejde.¹⁶⁴ I 1865 besluttede EFS' bestyrelse, at Østafrika skulle blive EFS' første missionsmark. Man ville prøve at nå ind til gallaerne eller oromo i Etiopien.¹⁶⁵ Den 15. marts 1866 begyndte EFS sit missionsarbejde i Eritrea, men målet for EFS' tidligste mission var at nå oromofolket i Etiopien, hvilket også lykkedes.¹⁶⁶
2. LM blev oprettet i 1868.¹⁶⁷ I 100-års jubilæumsåret 1968 gik LM ind i et samarbejde med NLM om et arbejde inden for *Mekane Jesus Kirken* i et område i Syd-Etiopien.¹⁶⁸
3. NLM blev under navnet Det norsk-Lutherske Kinamisjonsforbund oprettet i pinsen 1891.¹⁶⁹ NLM begyndte sit arbejde i Etiopien efteråret 1948.¹⁷⁰
4. ELM blev oprettet i årene 1889, 1891, 1892 som tre selvstændige, men samarbejdende foreninger.¹⁷¹ ELM indgik efter BV's oprettelse et tæt samarbejde med BV, som blandt andet betød,

¹⁶¹ C.O. Rosenius, *Pietisten* 6/1856, 93-96; B. Wadström, *Några Blad ur Evang. Fosterlands-Stiftelsens Historia* (Stockholm: Axel Wallén & Co, 1909), 16-21.

¹⁶² Wadström, *Några Blad*, 20.

¹⁶³ Wadström, *Några Blad*, 21.

¹⁶⁴ Eskil Levander (red.), *Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen genom 75 år. 1856-1931 I* (Stockholm: EFS, 1931), 83.

¹⁶⁵ Allan Hofgren, *EFS rötter eller De trodde och vågade* (Uppsala: EFS, 1988), 23-32.58-61; Allan Hofgren, "Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen – de första 100 åren" i *I detta tecken* (Avesta: EFS, 2006), 18-19.

¹⁶⁶ Klas Lundström og LarsOlav Eriksson (red.), *Det stora uppdraget – EFS mission 1866-2016* (Klippan: EFS läser, 2016), 30-179.

¹⁶⁷ Frode Thorngreen (red.), *På Ordets grund. Luthersk Missionsforening 1868-1968* (Hillerød: DLF 1968), 27

¹⁶⁸ Thorngreen (red.), *På Ordets grund*, 148-149.

¹⁶⁹ Oscar Handeland og Johs. Thorvaldsen, *I Herrens tjeneste. Misjonssambandet i Norge* (Oslo: Lunde, 1966), 19.

¹⁷⁰ Johannes Sandved, *I Herrens tjeneste. Misjonssambandet i Afrika* (Oslo: Lunde, 1966), 1948; Erik Kjebeek, *Verden for Kristus. Norsk Luthersk Misjonssamband 1891-1991* (Tangen: Lunde, 1991), 284-287.

¹⁷¹ Storgaard-Andersen, Mikkelsen, Kjølner (red.), *Med Gud og hans venskab*, 250.

at ELM blev en del af BV's ydre missions arbejde og dermed også tidligt fik Etiopien som missionsmark.¹⁷²

5. BV blev oprettet i 1911.¹⁷³ Samme år påbegyndte BV missionsarbejde i Etiopien, idet der var missionærer i EFS, som gik over til tjeneste i BV.¹⁷⁴

Rosenius' Betragtelse för var dag i året oversat til amharisk¹⁷⁵

Josef Oredsson (1907-2007), der var fil.mag., var af BV/ELM-BV udsendt som missionær til Etiopien 1931-1935 og 1945-1946. Bror Sigurd Stark (1910-1976), der også var fil.mag., var af BV/ELM-BV udsendt som missionær til Etiopien 1933-1936 og 1945-1951.¹⁷⁶ Stark blev i 1939 i Uppsala domkirke ordineret til opgaven som missionær. Missionærerne Oredsson og Stark udvalgte 60 andagtsstykker fra *Rosenius' Betragtelse för var dag i året*. Disse andagtsstykker oversatte de til amharisk og udgav dem under titlen *Livets Bröd*, som blev trykt i 1953 efter etiopisk kalender, der svarer til cirka 1960 efter vores kalender. Udgiverne havde skrevet et forord til bogen, hvor de først kort præsenterede Rosenius for læserne og derefter stærkt opfordrede til hver dag at læse et andagtsstykke, for ligesom vi hver dag har brug for daglig føde, har vi også brug for åndelig føde for vores sjæl. Forordet sluttede med den bøn, at Gud måtte give læserne sin nåde, så de trofast hver dag læste fra *Livets Bröd*, så de fik åndeligt brød til deres sjæle.¹⁷⁷

LLM har planer om at genoptrykke andagtsbogen *Livets Bröd* og give den til Ethiopian Evangelical Lutheran Church og Den Lutherske Kirke i Etiopien (LCEt, grundlagt 1960). Dog synes planerne vanskelige at realisere.¹⁷⁸

Sange af Rosenius oversat til amharisk

1. Den første sangbog med sange oversat fra svensk til amharisk var *Yegubaé Mezmurat* (Sange for menigheden), trykt 1881 med 41 sange. Andet oplag med 93 sange, hvor alle sange fra første oplag

¹⁷² Storgaard-Andersen, Mikkelsen, Kjølner (red.), *Med Gud og hans venskab*, 251-261.

¹⁷³ Sällskapetets styrelse (red.), *Missionssällskapet Bibelrognä Vänners historia under tiden 1911-1961* (Stockholm: BV, 1961), 61-71.290-298; Imberg og Einarsson (red.), *I Jesu spår*, 44-58.

¹⁷⁴: *Missionssällskapet Bibelrognä Vänners historia*, 121-127.198-201; Imberg og Einarsson (red.), *I Jesu spår*, 374-386.

¹⁷⁵ Amharisk er nationalsproget i Etiopien. Det tilhører de semitiske sprog og minder således om hebraisk og arabisk.

¹⁷⁶ Sigurd Stark var 1970-1976 formand for BV.

¹⁷⁷ Tak til tidligere missionær i Etiopien cand.theol. Jørgen Bernhard (f. 1939) for oversættelsen af forordet fra amharisk til dansk. Bernhard har været missionær i Etiopien 1974-1978 og 1998-2006 udsendt af LM.

¹⁷⁸ Mail 08.04.2019 og 08.05.2019 fra Eva Henriksson (datter af Sigurd Stark) og mail 07.05.2019 og 23.03.2020 fra Gunilla Staxäng fra LLM.

var med, blev trykt i 1887. Oversætter var pastor Bengt Lundahl (1840-1885).¹⁷⁹ Sangbogen indeholdt ingen sange af Rosenius.¹⁸⁰

2. Sangbogen på amharisk hedder *Sibhat LeAmlak* (Ære til Gud) og udkom i 1925 med 135 sange. Den indeholdt heller ingen sange af Rosenius.

3. Sangbogen *Yebete Kristian Mezmurat* (Kirkens sange) udkom i 1935 med 210 sange. Den sangbog var egentlig en revision af *Sibhat LeAmlak*. Den indeholdt følgende fem sange af Rosenius, som alle var oversat fra svensk til amharisk af missionær for BV/ELM-BV og senere sognepræst i Svenska Kyrkan Simon Röstin (1898-1982):

Våga dig Dristelig Tro, att Jesus gjort allt för dig!

Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord.

Var jag går, i skogar, berg och dalar.

Jag är främling, jag är en pilgrim.

Vik ej ur mitt hjärta, Hälsosamma smärta.

4. Sangbogen *Sibhat LeAmlak* udkom i 1951 med 289 sange i en ny udgave, der imidlertid indeholdt de samme fem sange af Rosenius, som stod i *Yebete Kristian Mezmurat* fra 1935 [den eneste gang man brugte navnet *Yebete Kristian Mezmurat* om sin sangbog var i 1935].

5. Sangbogen *Sibhat LeAmlak* udkom i 1973 med 343 sange i en ny udgave, der imidlertid indeholdt de samme fem sange af Rosenius som stod i udgaverne fra 1935 og 1951.

6. Sangbogen *Sibhat LeAmlak* udkom i 2007 med 564 sange i en ny udgave. Den sangbog indeholdt flere nyskrevne amhariske sange. Til gengæld var Rosenius' sang *Våga dig Dristelig Tro, att Jesus gjort allt för dig!* gledet ud, så sangbogen nu indeholdt fire sange af Rosenius.

Der har været tradition for et samarbejde om sangbøger mellem Ethiopian Evangelical Lutheran Church og Den Lutherske Kirke i Etiopien (LCEt), og begge kirker bruger *Sibhat LeAmlak* som deres sangbog.

¹⁷⁹ Lundahl var udsendt som missionær af EFS til Eritrea, hvor han virkede i årene 1868-1885 (Klas Lundström og LarsOlav Eriksson (red.), *Det stora uppdraget – EFS mission 1866-2016*, 495).

¹⁸⁰ Tak til lærer og kirkemusiker Marianne Nilsson (f. 1941 i Nordingrå i Sverige), som så beredvilligt har skaffet alle oplysninger om Rosenius' sange oversat til sprogene amharisk, oromiffa, tigrinya, tigré og kunama. Marianne Nilsson har arbejdet i Etiopien udsendt af EFS (Swedish Evangelical Mission) og samarbejdet med Ethiopian Evangelical Lutheran Church. Marianne Nilsson har boet i Asmara 1963-1965, i Adua 1970-1971 og i Addis Abeba 1971-1986. Var i 1979-1982 leder af musikafdelingen ved Mekane Yesus Seminary.

Sange af Rosenius oversat til oromiffa¹⁸¹

Sangbogen *Galata Waqayo Gofta Macha* (Pris Gud, Hærskarers Herre) udkom i 1935. Den havde følgende sang af Rosenius:

Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord.

Oversættelsen er formodentlig foretaget af pastor Martin Nordfeldt (1898-1976),¹⁸² der var ansvarlig for sangbogen i 1935, eftersom sangen ikke var taget med i sangbogen *Faarsaa fi Weedu* (Hymns and songs) fra 1886 med sange, som var oversat af Onesimos Nesib.

Sangen *Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord* er ikke med i den nye udgave i 1976.

Rosenius, Syndernas förlåtelse oversat til tigrinya

Yonas Welderufael, Umeå, har oversat Rosenius' artikel, *Syndernas förlåtelse*¹⁸³ til *tigrinya*. LLM var udgiver i 2016.

Sange af Rosenius oversat til tigrinya¹⁸⁴

Den første sangbog på Tigrinya *Mezmur Selam* (Fredssange) udkom i 1900. Den kom i en ny udgave i 1907, som læge Karl Nyström (1866-1946)¹⁸⁵ var ansvarlig for. I den stod sangen: *Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord* oversat af Nyström. Sangbogen *Mezmur Selam* er udkommet i nye udgaver, sidst i 1981 hvor sangen *Med Gud og hans vänskap, hans Ande och ord* fortsat var med.

Sange af Rosenius oversat til tigré¹⁸⁶

Sangbogen *Derus Tsion* (Sions sange) udkom første gang i 1902. Derefter er den udkommet i nye udgaver i 1905, 1913 og 1931. I udgaven i 1931 stod følgende sange af Rosenius:

Vik ej ur mitt hjärta, Hälsosamma smärta.

Guds barn jag är! Ack, saliga ro och glädje.

¹⁸¹ Sproget oromiffa tales af oromo folket.

¹⁸² Nordfeldt var udsendt af EFS som missionær til Etiopien, hvor han virkede i årene 1924-1936. Han virkede i Tanzania 1938-1955 (Lundström og Eriksson (red.), *Det stora uppdraget – EFS mission 1866-2016*, 498).

¹⁸³ *Pietisten* 1843, 129-132.145-152.161-164.177-184; *Pietisten* 1858 [2. udgave], 49-66; Samlade Skrifter bind II (Stockholm: EFS, 1926), 152-168.

¹⁸⁴ Tigrinya er et semitisk sprog, der tales af tigrinya folket, der især lever i Etiopien og Eritrea.

¹⁸⁵ Nyström var udsendt af EFS som missionær til Etiopien og Eritrea. Han virkede i årene 1898-1911 for EFS og i årene 1911-1932 for BV (Lundström og Eriksson (red.), *Det stora uppdraget – EFS mission 1866-2016*, 499).

¹⁸⁶ Sproget tigré tales af tigré folket, der er en mindre befolkningsgruppe bosiddende i Eritrea og Sudan. Tigré og tigrinya er beslægtede sprog.

Nu evigt väl, nu evigt väl!

Sange af Rosenius oversat til kunama¹⁸⁷

Sangbogen *Anana Kitaba* (Sangbog) udkom første gang i 1903. Derefter er den udkommet i nye udgaver i 1914 og i 1961. I udgaven i 1961 stod følgende sange af Rosenius:

Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord.

Var jag går, i skogar, berg och dalar.

Vik ej ur mitt hjärta, Hälsosamma smärta.

Nu evigt väl, nu evigt väl!

Tänk, när en gång den dimma är försvunnen.

Rosenius oversat til Swahili¹⁸⁸

1. LM begyndte missionsarbejde i Tanzania (dengang Tanganyika) i 1922.¹⁸⁹
2. Efter at EFS havde arbejdet i Eritrea, Etiopien og Somalia i årene 1866-1935, blev missionærerne udvist i 1935 på grund af den italienske besættelse. 1936 blev et usikkert år for EFS' ydre mission.¹⁹⁰ Den 8. april 1937 besluttede EFS' bestyrelse, at man skulle undersøge Østafrika med henblik på at finde en ny missionsmark. Resultatet blev, at EFS' nye missionsmark fra 1939 blev Tanzania.¹⁹¹
3. I 1948 begyndte ELM-BV og dermed også ELM-Danmark missionsarbejde i Kenya.¹⁹²
4. I 1950 påbegyndte NLM missionsarbejde i Tanzania.¹⁹³

Niels Thygesen (1903-1982) var født i S. Sejerslev i Emmerlev ved Højer i Sønderjylland og missionæruddannet ved Missionsskolen i Herrnhut 1927-1929, efterfulgt af studium ved Missionsskolen i Fairfield i Manchester 1929 og ved Livingstone College i London 1929-1930. Thygesen, der var missionær 1930-1959 i Tanzania udsendt af LM, oversatte Rosenius' to korte

¹⁸⁷ Sproget kunama tales af kunama folket, der er en mindre befolkningsgruppe bosiddende i Eritrea, Etiopien og Sudan.

¹⁸⁸ Swahili også kendt som kiswahili er et bantusprog med vid udbredelse i Østafrika, især fra det sydlige Somalia til det nordlige Mozambique. Det er officielt sprog i Tanzania og nationalt sprog i Kenya. Swahili spiller en vigtig rolle som andetsprog i Østafrika. Bantusprogene danner en gruppe på ca. 400 sprog. Mere end en tredjedel af Afrikas befolkning taler bantusprog.

¹⁸⁹ Frode Thorngreen (red.), *På Ordets grund*. Luthersk Missionsforening 1868-1968 (Hillerød: DLF 1968), 126-131.

¹⁹⁰ Lundström og Eriksson (red.), *Det stora uppdraget – EFS mission 1866-2016*, 239.

¹⁹¹ Lundström og Eriksson (red.), *Det stora uppdraget – EFS mission 1866-2016*, 239-299.

¹⁹² Imberg og Einarsson (red.), *I Jesu spår*, 387-391; Rune Imberg, *A door opened by the Lord*. The history of the Evangelical Lutheran Church in Kenya (Örkellunga: BV og Församlingsförlaget, 2008), 52-151.

¹⁹³ Sandved, *I Herrens tjeneste*, 90; Kjebeek, *Verden for Kristus*, 289-290.

andagtsbøger *Kristus, vort liv* og *Kristus vor retfærdighed*¹⁹⁴ til swahali¹⁹⁵ og fik dem udgivet i 1956 og 1958. *Kristus, vort liv* hedder på swahali *Kristo uzima wetu* og *Kristus, vor retfærdighed* hedder på swahili *Kristo haki yetu*.¹⁹⁶ Cand.theol. Philip Bach-Svendsen (f.1960), der 1992-2006 og igen fra 2017 har været missionær i Tanzania udsendt af LM, var i 2008 med til sammen med sin kollega ved Brødremenighedens præsteseminarium i Mbeya Samson Mwaisumo at udgive *Kristus, vor retfærdighed (Kristo haki yetu)* i en revideret oversættelse.¹⁹⁷

Missionær Martin Lundstrøm, der var missionær i Kenya 1947-1964, oversatte Rosenius' artikel om *Syndernas förlåtelse* fra *Pietisten*¹⁹⁸ til Swahili. Titlen på swahili var *Juu ya Ondoleo la Dhambi*, og hæftet var udgivet af LLM og trykt i Tanzania. Hæftet *Juu ya Ondoleo la Dhambi* blev efter Lundströms død i 1988 udgivet i en ny udgave redigeret af Lee Cosmas Ndeiy.¹⁹⁹

Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er oversat og udgivet på swahili i 1971 af den evangelisk lutherske kirke i Tanzania.²⁰⁰ Bogen hedder *Somo La Leo* (= læsning til i dag) og er oversat af den svenske præst Herbert Uhlin (f. 1898 i Kallum, Sidensjö i Härnösands stift; d. 1976 i Uppsala), der var udsendt som missionær af EFS²⁰¹ til Eritrea fra 1926 og til Tanzania fra 1938, hvor han 1954-1962 var rektor på Makumira LTS.²⁰² Rækkefølgen af skriftsteder, som andagterne er skrevet over, er den samme som i *Betraktelser för varje dag i året*, men andagtsstykkerne er forkortet så meget, så de kun fylder en side til hver dag. *Somo La Leo* findes både i en bog med andagter til alle årets dage og i månedlige hæfter med andagter til hver dag.²⁰³ Ifølge oplysninger fra LM's tidligere

¹⁹⁴ I 1939 udsendte daværende forstander for LMH Frits Larsen andagtsbogen *Kristus, vort liv*, der bestod af 31 korte andagtsstykker, som han havde sammensat fra Rosenius' *Husandagsbog*, så der var et kort andagtsstykke til hver dag i en måned. *Kristus, vort liv* udkom i mange oplag. I 2011 blev *Kristus, vort liv* oversat til svensk og udgivet af BV. I 1956 foretog lærer Klara Lund det samme, som Larsen tidligere havde gjort, og udvalgte og oversatte fra Rosenius' *Husandagsbog* 31 korte andagtsstykker, så der var et andagtsstykke til hver dag i en måned. Klara Lund kaldte den nye andagtsbog *Kristus, vor retfærdighed*, som også udkom i mange oplag.

¹⁹⁵ Niels Thygesen, *I skove, bjerge, dale*. Oplevelser i Afrika (Holbæk: Dansk Luthersk 1980), 30-31.

¹⁹⁶ *Kristo uzima wetu* og *Kristo Haki Yetu* blev begge udgivet: Mekanisa ya Kilutheri ya Tanganyika, 1956 og 1958.

¹⁹⁷ Andenudgaven af *Kristo Haki Yetu* blev udgivet af Soma Biblia i 2008 i et trykoplæg på 5.000 og trykt af New Life Literature på Sri Lanka: mail af 11.06.2019 fra Philip Bach-Svendsen.

¹⁹⁸ *Pietisten* 1843, 129-132.145-152.161-164.177-184; *Pietisten* 1858 [2. udgave], 49-66. I forordet til Rosenius skrift *Forgiveness of Sins* udgivet og distribueret af Taosheng Publishing House, Hong Kong og Taiwan oplyses, at pastor Martin Lundström, præst i den lutherske kirke i Sverige, har oversat Rosenius' artikel til engelsk og swahili.

¹⁹⁹ Mail af 11.06.2019 fra Philip Bach-Svendsen.

²⁰⁰ Tanzanias evangelisk-lutherske kirke blev oprettet i 1963 ved en sammenslutning af syv lutherske kirker til Evangelical Lutheran Church in Tanzania.

²⁰¹ Lundström og Eriksson (red.), *Det stora uppdraget – EFS mission 1866-2016*, 263.

²⁰² LTC = Lutheran Theological Seminary blev indviet den 31. august 1954 og er i dag en del af Makumira University College. Undervisningen på Makumira LTC varede indtil 1958 tre år og blev derefter forlænget til at vare fire år (Lundström og Eriksson (red.), *Det stora uppdraget – EFS mission 1866-2016*, 263).

²⁰³ Mail af 04.06.2019 fra Lars Brixen. Brixen (f. 1946), der er cand.scient. i matematik og fysik, var missionær i Kenya 1974-1980 udsendt af BV, men ELM stod også åndeligt bag Brixen. Mail af 10.06.2019 fra Per Kofoed Munch. Munch (f. 1955) er cand.theol. 1984 og var 1985-1993 missionær i Kenya udsendt af BV, men ELM stod også åndeligt bag Munch. Både Brixen og Munch har været engageret i at sprede *Somo La Leo*.

generalsekretær, cand. theol. Leif Rasmussen (f. 1938) har pastor Herbert Uhlin tilbage i årene 1920'erne til 1930'erne været med til at udgive en første udgave af Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* på swahili. Den udgivelse har LM været med til at støtte økonomisk.²⁰⁴

Judie Mwarabu har for LLM nyoversat Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* til swahili ud fra Maj-Len Henrikssons engelske udgave *Day by Day with God*. LLM har i kontakt med Lutheran Press i Moshi i Tanzania fået trykt *Betraktelser för varje dag i året* til swahili, hvor de første tre måneders andagtsstykker blev trykt i begyndelsen af 2019, og de resterende ni måneder blev trykt senere i 2019 og i 2020. *Betraktelser för varje dag i året* er trykt i hæfter for hver måned. Soma Biblia står for distribueringen i Tanzania, mens den svenske missionær Kerstin Nilsson står for distribueringen i Kenya. Dermed bliver Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* på swahili distribueret i ny oversættelse i både Tanzania og Kenya.²⁰⁵

Rosenius på shona²⁰⁶

Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* for månederne januar-marts er foranlediget oversat af Willem Hickey til shona og udgivet af International Church i Helsingfors, Finland.²⁰⁷

Rosenius på afrikaans²⁰⁸

Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* for månederne januar-marts er foranlediget oversat af Willem Hickey til afrikaans og udgivet af International Church i Helsingfors, Finland.²⁰⁹

Rosenius på fransk

1. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* for marts måned. Er oversat fra svensk til fransk af Maj-Len Henriksson, Finland. Er udgivet af LLM, der tillige forestår distribueringen. Oversættelsen og udgivelsen blev foretaget for at sprede dele af Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* i fransktalende lande i Afrika. Det er uvist, i hvilken udstrækning oversættelsen af Rosenius til fransk er blevet spredt i Afrika. Den franske oversættelse er næppe blevet spredt i Frankrig.²¹⁰

²⁰⁴ Mail 04.06.2019 fra Leif Rasmussen.

²⁰⁵ *Brevet* 1/2018.

²⁰⁶ Bantufolket beboede oprindeligt området fra Centralafrika til Sydafrika. Shona var et af de sprog, som de talte. Shona blev især talt i Zimbabwe og omkringliggende lande.

²⁰⁷ *Brevet* 1-2/2010; *Brevet* 1-2/2011; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

²⁰⁸ Afrikaans tales i Sydafrika og Namibia og mindre i Botswana og Zimbabwe.

²⁰⁹ *Brevet* 1-2/2010; *Brevet* 1-2/2011; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

²¹⁰ Disse informationer bygger på mail af 30.03.2019 fra sekretær Gunilla Staxäng, LLM.

2. Rosenius' *Betraktelser för var dag i året* for april måned. Er oversat fra svensk til fransk af Maj-Len Henriksson, Finland. Er udgivet af LLM, der tillige forestår distribueringen.

Delklusion

Skrifter eller skriftdele og sange af Rosenius er tilgængelig på ni forskellige sprog i Afrika.

Rosenius på forskellige sprog i Asien

Rosenius på bengali²¹¹

Rosenius' artikel om *Syndernas förlåtelse* i *Pietisten* har LLM oversat og udgivet på Bangladesh-bengali.²¹²

Rosenius på farsi

Rosenius' artikel om *Syndernas förlåtelse* i *Pietisten* har DBM i samarbejde med LLM og Lutheran Heritage Foundation fået udgivet på farsi i december 2017.²¹³

Rosenius på forskellige sprog i Indien

i 1877 begyndte EFS missionsarbejde i Indien, hvor de første missionsstationer blev oprettet i Narsingpur og Sagar.²¹⁴

1. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er af LLM oversat og udgivet på telugu.²¹⁵
2. Rosenius' *Vejledning til fred* er af LLM oversat og udgivet på telugu.²¹⁶
3. Rosenius' artikel om *Syndernas förlåtelse* i *Pietisten* er af LLM oversat og udgivet på telugu.²¹⁷
4. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er af LLM oversat og udgivet på tamil.²¹⁸
5. Rosenius *Vejledning til fred* er af LLM oversat og udgivet på tamil.²¹⁹

²¹¹ Bengali er det officielle og mest udbredte sprog i Bangladesh. Næst efter hindi er bengali det mest udbredte sprog af Indiens 22 officielt beskrevne sprog.

²¹² *Brevet* 12/2011.

²¹³ DBM's pressemeddelelse dateret den 4. december 2017. Oversættelsen er foretaget fra en sprogligt opdateret udgave af Rosenius' oprindelige tekst.

²¹⁴ Hofgren, *EFS rötter* eller *De trodde och vågade*, 48-52; Lundström og Eriksson (red.), *Det stora uppdraget – EFS mission 1866-2016*, 182-235.362-363.

²¹⁵ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng. Telugu er et indisk sprog, som tales i Andhra Pradesh.

²¹⁶ Mail af 23.03.2020 fra Gunilla Staxäng.

²¹⁷ *Brevet* 2/2009; *Brevet* 1/2017; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

²¹⁸ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

²¹⁹ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

6. Et skrift med flere bidrag blandt andet Rosenius' *Lagens avsikt* er af LLM oversat og udgivet på hindi.²²⁰
7. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er af LLM oversat og udgivet på hindi.²²¹
8. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er af LLM oversat og udgivet på malayalam.²²²
9. Rosenius' *Betraktelser för varje dag i året* er af LLM oversat og udgivet på kannada.²²³
10. Rosenius' artikel om *Syndernas förlåtelse* i *Pietisten* er af LLM oversat og udgivet på oriya/odia.²²⁴

Rosenius på singalesisk

Rosenius' artikel om *Syndernas förlåtelse* i *Pietisten* er af LLM oversat og udgivet på singalesisk.²²⁵

Rosenius på khmer²²⁶

I 2003 begyndte LM missionsarbejde i Cambodja.²²⁷ Baggrunden for, at to skrifter af Rosenius er blevet udgivet på khmer, er et samarbejde mellem LM i Danmark og LLM i Sverige, hvor missionær Axel Rye Clausen fra LM har været den drivende og koordinerende kraft, mens LLM har betalt udgifterne til oversættelse, korrekturlæsning og trykning af bøgerne.²²⁸

Rosenius skrift *The Forgiveness of Sins*²²⁹ blev oversat til khmer af Oun Cheyrith, bachelor i Christian Ministry, og som under oversættelsesarbejdet var assisteret af en arbejdsgruppe. Bogen blev trykt og udgivet i april 2013 i 500 eksemplarer. Bogen blev trykt som en religiøs pjece, hvor i henhold til Cambodias lovgivning flere eksemplarer af bogen blev deponeret hos "Ministry of Religious and Cults". Cambodian Christian Protestant Community har udgiveransvaret, mens skriftet er blevet distribueret af Evangelical Lutheran Church of Cambodia i fællesskab med LM P.O. Box 1451 Phnom Penh, Cambodia.

²²⁰ Mail af 23.03.2020 fra Gunilla Staxäng.

²²¹ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

²²² Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

²²³ Mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng.

²²⁴ *Brevet* 1-2/2010. Oriya/odia er et af de officielle sprog i Indien.

²²⁵ *Brevet* 1/2012; mail af 02.06.2019 fra Gunilla Staxäng. Singalesisk er hovedsproget på Sri Lanka.

²²⁶ Khmer er Cambodias nationalsprog, men sproget tales også i små områder af Sydvietnam og Østthailand.

²²⁷ Toft (red.), *Alle tiders mission!*, 35-38.

²²⁸ Ansøgning dateret 25.09.2012 fra LM til LLM i Sverige.

²²⁹ Axel Rye Clausen har i mail 20.05.2019 oplyst, at det skrift af Rosenius *The Forgiveness of Sins*, som man oversatte til khmer, ikke var oversat fra svensk til amerikansk, men var et uddrag af *A Faithful Guide to Peace with God*, der i 1923 var oversat til amerikansk fra det norske skrift *Klar og usvigelig veiledning til fred* fra 1874.

Rosenius' skrift *Day by Day with God. January Volume 1* i Maj-Len Henrikssons oversættelse blev oversat til khmer af Oun Cheyrith assisteret af en arbejdsgruppe. Bogen blev trykt og udgivet i april 2013 i 500 eksemplarer og som en religiøs pjece ligesom *Forgiveness of Sins*. Cambodian Christian Protestant Community har udgiveransvaret, mens skriftet er blevet distribueret af Evangelical Lutheran Church of Cambodia i fællesskab med LM.

Rosenius' på kinesisk

NLM havde i årene 1891-1950 kun én missionsmark, og det var Kina.²³⁰ Da kommunistlederen Mao Tse-tung havde vundet magtkampen med nationalistlederen Chiang Kai-shek, der efter nederlaget trak sig tilbage til Taiwan, måtte missionærerne erkende, at de ikke længere havde eksistens- og arbejdsmuligheder i det land, som længe havde været verdens største missionsmark, det vil sige det ikke-kristne land på jorden, som havde de fleste missionærer. I løbet af 1950 forlod de fleste missionærer Kina. Dog blev nogle tilbage og fortsatte missionsarbejdet i Hong Kong og på Taiwan og også for at kunne opretholde kontakten til de mange menigheder i det kommunistiske Kina.²³¹

Skrifter af Rosenius' på kinesisk i Hong Kong og på Taiwan

1. C.O. Rosenius *A Faithful Guide to Peace with God* blev udgivet på kinesisk med en titel, der betød "True Meaning of Revival". Førsteudgaven udkom i Hankow i 1937. Udgiver af andenudgaven var Lutheran United Publishing House, Hong Kong, 1954. Tredjeudgaven udkom i Hong Kong 1981.²³²
2. C.O. Rosenius *Day by with God* blev udgivet på kinesisk med en titel, der betød "The Spiritual Milk". Udgiver var Taosheng Press, Hong Kong, 1982.²³³
3. Pastor Louis Yen foretog oversættelsen af *Forgiveness of Sins*²³⁴ fra engelsk til kinesisk, LLM finansierede trykningen, mens Taosheng Publishing House stod for udgivelsen.²³⁵

²³⁰ Asbjørn Aavik og Olav Uglem, *I Herrens tjeneste*. Misjonssambandet i Asia (Oslo: Lunde, 1966), 9.

²³¹ Aavik og Uglem, *I Herrens tjeneste*, 9-53; Kjebekk, *Verden for Kristus*, 290-293.

²³² Denne information er givet af professor emeritus James Pan, China Lutheran Seminary mail 21.05.2019. James Pan var professor ved China Lutheran Seminary i byen Hsinchu på Taiwan. China Lutheran Seminary blev oprettet i 1966 af Det Lutherske Brodersamfund i USA, Det Finske Missionselskab, Den Lutherske Frikirke i Norge og NLM; jf. Allan Hofgren, *Carl Olof Rosenius* med biografi og bibliografi. Svensk Biografisk Lexikon bd. 30, 540-550.

²³³ Denne information er givet af J. Pan mail 21.05.2019.

²³⁴ Han oversatte *The Forgiveness of Sins* i Martin Lundström oversættelse.

²³⁵ Fremgår af forordet skrevet af Lutheran Literature Society, Hong Kong, til den engelske udgave af *Forgiveness of Sins* publiceret og distribueret af Taoshing Publishing House 50A Waterloo Road, Kowloon, Hong Kong og 15 Hang Chow South Road, Sec. 2, Taipei, Taiwan, 2000.

Rosenius' sange på kinesisk i Hong Kong og på Taiwan

Sangbogen *Songs of Praise* bygger på *Martyrsangboka*, som blev udgivet i Kina i 1936. Når den kaldes *Martyrsangboka* hænger det sammen med missionær Knut Samset (1879-1937). Han var på vej til trykkeriet i Shanghai i juni 1936 med manuskriptet til en sangbog,²³⁶ da han blev fanget af røvere. Han døde i fangenskab hos røverne. Heldigvis fandtes en kopi af manuskriptet, så sangbogen blev trykt og udgivet. I 1967 blev sangbogen revideret og udgivet i femte udgave af Norwegian Lutheran Mission Taipei, Taiwan. Det var missionærene Johannes Maudal og Johannes Kollerøs fra NLM, der forestod arbejdet med at revidere og få sangbogen trykt. Denne udgave bestod af 500 salmer og sange. [Når det hed femte udgave, er årsagen sikkert, at sangbogen var udkommet i fire udgaver inde i Kina frem til 1949, da missionærene fra NLM måtte forlade Kina]. Derefter blev sangbogen igen revideret og udgivet i sjette udgave i 1989. Denne revision blev foretaget af en komite med repræsentanter fra både NLM og NLM's samarbejdskirke på Taiwan – The Lutheran Church of the Republic of China. I dette arbejde spillede den norske missionær Ellen Hovda en central rolle for udarbejdelsen af den sangbog, der udkom med 507 salmer og sange, hvor alle sange var på kinesisk. Udgiver var The Lutheran Church of the Republic of China 277 Ho Ping E. Rd. Sec. 2, 3RD FL., Taipei 10659. Denne sangbog blev især brugt af The Lutheran Church of the Republic of China på Taiwan, mens den af de andre lutherske kirker på Taiwan kun blev brugt i et beskedent omfang. I både udgaven fra 1967 og den reviderede og udvidede udgave fra 1989 står Rosenius sang *På nåden i Guds hjärta, Den Jesus bragt oss fram*. Den var oversat af Samset, men det vides ikke, hvilket år han oversatte sangen. Det vides heller ikke, om Samset har oversat andre sange af Rosenius. Alt tyder på, at sangen *På nåden i Guds hjärta, Den Jesus bragt oss fram* har stået i *Martyrsangboka*, men det vides ikke, i hvilken af sangbogens første fire udgaver den er kommet ind i sangbogen.²³⁷

Sangbogen *Hymns of Praise* er udgivet og distribueret af Taosheng Publishing House, 50A Waterloo Road, Kowloon, Hong Kong og 15 Hang Chow South Road, Sec. 2, Taipei, Taiwan. Sangbogen indeholder sange på både engelsk og kinesisk. Originaludgaven blev publiceret i 1920. Den kom i anden udgave i 1994 og tredje udgave i 1998. Sangbogen bruges i de lutherske kirker i Hong Kong, men også i en ikke ubetydelig udstrækning af de lutherske kirker på Taiwan. I udgaverne

²³⁶ Denne sangbog var en revideret udgave af den første sangbog på kinesisk, der var udarbejdet af missionærer fra NLM *N.L.K. Hymnal* (Laohokow, Hupeh: Norwegian Lutheran Mission, 1921).

²³⁷ Mail 30.03.2019; 01.04.2019 og 08.05.2019 af tidligere missionær på Taiwan, derefter rektor på Fjellhaug 2001-2008 Jan Ove Selstø.

fra 1994 og 1998 står Rosenius sang *Med Gud och hans vänskap, hans Ande och ord* både på engelsk og kinesisk.²³⁸

Rosenius på japansk

Rosenius' *Vejledning til fred* er to gange udgivet på japansk.²³⁹

Delkonklusion

Skrifter eller skriftdele og sange af Rosenius er tilgængelige på 12 forskellige sprog i Asien.

.

Rosenius i Oceanien

Oceanien omfatter godt 1.500 større eller mindre øer, der befinder sig i Stillehavet. Spørgsmålet om oprindelsen til Oceaniens befolkning er stærkt omdiskuteret.²⁴⁰ Torben Christensen og Sven Göransson redegør i deres kirkehistorie for, hvordan kristendommen er vokset frem på de forskellige øer.²⁴¹ Eftersom Storbritannien havde været den dominerende kolonimagt i Oceanien, blev Den Anglikanske Kirke det største kirkesamfund. Især *London Missionary Society*, oprettet i 1795, med dets dynamiske og vidtskuende missionær John Williams (1796-1839) så det som dets opgave at bringe evangeliet til samtlige øgrupper i Oceanien. Williams gjorde en kæmpe indsats, hvor han på udstrakte rejser til ofte ganske ukendte områder lagde grunden til et missionerende arbejde på de forskellige øgrupper. Han nåede endog frem til New Hebrides i Melanesien, hvor han imidlertid blev dræbt af de indfødte.²⁴² Den katolske kirke fik også en stærk position i Oceanien blandt andet i kraft af en betydelig indvandring fra Syd- og Østeuropa. Presbyterianerne og metodisterne kom også til at sætte deres præg på det kirkelige liv i Oceanien. Endelig blev der også etableret små lutherske, baptistiske og kongregationalistiske kirker.²⁴³

²³⁸ Mail 30.03.2019, 01.04.2019 og 02.04.2019 af J.O. Selstø; mail 21.05.2019 af J. Pan. Selstø havde vedhæftet en kopi af både den engelske og kinesiske tekst. Sangens engelske tekst var identisk med sangens tekst i *Lutheran Book of Worship* publiceret i 1978.

²³⁹ Mail af 23.03.2020 fra Gunilla Staxäng; *Brevet*, nr.1/2020, 7.

²⁴⁰ Torben Christensen og Sven Göransson, *Kyrkohistoria* 3. Från västerns religion till världsreligion (Lund: Esselte Studium 1976), 734.

²⁴¹ Christensen og Göransson, *Kyrkohistoria* 3, 734-774.

²⁴² Christensen og Göransson, *Kyrkohistoria* 3, 755.

²⁴³ Christensen og Göransson, *Kyrkohistoria* 3, 742-774.

Den lutherske kirke i Australien og på New Zealand går tilbage til 1838, hvor et skib fyldt med preussiske udvandrere med egen præst ankom til Australien.²⁴⁴ De var flygtet fra de teologiske følger af den preussiske union.²⁴⁵ I 2019 havde den lutherske kirke i Australien og på New Zealand cirka 50.000 medlemmer (herunder 4.000 "Aboriginal members"). Medlemmerne er fordelt på mere end 450 menigheder. Der findes ikke lutherske kirker på nogen af de øvrige øer i Oceanien.²⁴⁶

De lutherske kirker i Australien og på New Zealand har ikke brugt *Lutheran Book of Worship*, som er blevet brugt af en række lutherske kirker i USA og Canada. Dog kan der være præster og liturgi- og salmeinteresserede personer, som har kendt *Lutheran Book of Worship* og dermed måske også Rosenius' to sange *With God as our friend, with his Spirit and Word* med Ahnfeldts melodi og *I have a Friend So Patient, Kind, Forbearing*.²⁴⁷

Hermann Sasse (1895-1976) var født i Tyskland, hvor han i adskillige år virkede som præst og underviser på universitetet i Erlangen. Han var en skarp modstander af Adolf Hitler og nazismen. Han udvandrede i 1949 til Sydaustralien, hvor han indtil sin pensionering underviste på Luther Seminary of the United Evangelical Lutheran Church of Australia. Sasse inddrog Rosenius i sin teologiske undervisning.²⁴⁸

Af EFS' meget omfattende jubilæumsskrift *EFS mission 1866-2016* fremgår, at EFS ikke har haft ydre missions arbejde i Oceanien. Dog er der en enkelt undtagelse, idet et svensk ægtepar siden 1981 har været udsendt af EFS til Salomonøerne, der er en suveræn stat i Oceanien nordøst for Australien. Øgruppen har en befolkning på cirka 600.000 indbyggere. Det svenske ægtepar arbejder sammen med Wycliffe bibeloversættere (WBT) på at skabe nye bibeloversættelser til de sprog, der historisk er blevet talt på de forskellige øer.²⁴⁹ Intet tyder på, at man udover arbejdet med at oversætte Bibelen tillige har arbejdet med oversættelse af skrifter af Rosenius. I årene 1876-1980 havde EFS et globalt sømandsmissons arbejde. I årene 1896-1924 drev man også sømandsmission ud fra Melbourne i Australien.²⁵⁰ Det vides ikke, om Rosenius' skrifter eller sange er blevet formidlet ud fra EFS' sømandsmissons arbejde fra Melbourne i Australien.

²⁴⁴ Mail 19.06.2019 fra Steen Olsen.

²⁴⁵ Det var også i 1838, at en større gruppe tyskere, heriblandt den senere berømte stifter og leder af Missouri-Synoden Carl Ferdinand Wilhelm Walther (1811-1887), i protest mod den preussiske union udvandrede til USA (August R. Suelflow, *Servant of the Word. The Life and Ministry of C.F.W. Walther* (St. Louis: Concordia Publishing House, 2000), 44-52).

²⁴⁶ Mail 19.06.2019 fra Steen Olsen.

²⁴⁷ Mail 19.06.2019 fra Steen Olsen.

²⁴⁸ Mail 16.06.2019 fra Steen Olsen.

²⁴⁹ Margareta og Bosse Temnéus, "Salomonöerna" i *Det stora uppdraget. EFS mission 1866-2016* redigeret af Klas Lundström og LarsOlov Eriksson (Klippan: EFS läser, 2016), 314-319.

²⁵⁰ Torbjörn Larpers, "Sjömansmissionen" i *Det stora uppdraget. EFS mission 1866-2016*, 326-331.

Pastor, dr. Steen Olsen²⁵¹ har i sin artikel *Lutheran Church of New Zealand* påvist, at der til New Zealand og for så vidt også de andre øer i Oceanien er kommet forholdsvis færre svenske indvandrere end norske og danske indvandrere.²⁵²

Konkluderende må det siges, at mig bekendt, er der ikke noget, der indicerer, at Rosenius, udover sine to sange *With God as our friend, with his Spirit and Word* og *I have a Friend So Patient, Kind, Forbearing* måske læst af få personer, har været kendt på nogle af Oceaniens mange store eller små øer.

Yderligere iagttagelser

Jesus var jøde, og hans første disciple og efterfølgere var jøder. I Apostlenes Gerninger fortælles, hvordan de første hedninger kom til tro på Jesus Kristus og blev døbt i hans navn. Det varede ikke så længe, førend den kristne kirke hovedsagelig bestod af døbte og troende hedninger. Men op gennem kirkehistorien har der altid været jøder, der er kommet til tro på Jesus Kristus som Guds søn og verdens frelser, og som er blevet døbt i hans navn.

Den russiske jøde Josef Rabinowitsch (1837-1899) er blevet kaldt "jødekristendommens Herzl" (1860-1904).²⁵³ I sin bog om Rabinowitsch har Kai Kjær-Hansen beskrevet hans liv, hans omvendelse og hans betydning for den messianske bevægelse. I 1948 skete den verdenshistoriske begivenhed, at staten Israel blev genoprettet, efter at jøderne havde været spredt og forfulgt i næsten 2000 år. Den russiske jøde Ben Jehuda (1858-1922) kom som immigrant til Jerusalem i 1881. Han og hans familie var de første, der efter 2500 år igen brugte hebraisk som talesprog. I en folketælling i 1921 foretaget lige før hans død angav de fleste jøder i Palæstina, at de brugte hebraisk som deres modersmål.²⁵⁴ Tarje Noraberg har i sin bog om Ben Jehuda skildret, hvordan han påtog sig og gennemførte den tilsyneladende umulige opgave at puste liv i et nærmest dødt sprog.

²⁵¹ Steen Olsen er født 1951 i Birkerød, men i 1958 udvandrede hans forældre med deres tre børn til New Zealand. Steen Olsen studerede teologi i Australien, hvor han også fik sit første præsteembede. Han blev så præst og senere biskop for The Lutheran Church New Zealand. I sine sidste år inden pensionering var han leder af sin kirkes ydre missions arbejde. Som pensionist bor Olsen i Adelaide i Sydaustralien. Han har tillige arbejdet med New Zealands og Australiens kirkehistorie. Olsen har undersøgt udvandrede danskeres betydning for det kirkelige liv på New Zealand, hvor han især har fokuseret på danske præsters arbejde på New Zealand, fx: Steen Olsen, *St. Luke's Lutheran Church Palmerston North 1882-2007*, udgivet af The Lutheran Church of New Zealand, 2007.

²⁵² Steen Olsen, "Lutheran Church in New Zealand 1866-1958", *Journal of the Friends of Lutheran Archives*, number 15, October 2005; jf. mail 15.06.2019 fra Steen Olsen.

²⁵³ Kai Kjær-Hansen, *Josef Rabinowitsch og den messianske bevægelse* (Århus: OKAY, 1988), 11.

²⁵⁴ Tarje Noraberg, *Eliezer Ben Jehuda. Han genskabte Israels sprog* (Hillerød: LogosMedia, 2003), 5.

Siden Rabinowitsch er den messianske bevægelse vokset, så der i dag i mange lande findes messianske/jødekristne menigheder, også i staten Israel.²⁵⁵ Intet tyder imidlertid på, at en eneste sang eller et eneste skrift af Rosenius er blevet oversat til hebraisk.²⁵⁶

Konklusion

Artikler fra *Pietisten* blev tidligt udgivet i opbyggelige blade i Norge og Finland. I enkelte tilfælde blev de samlet i bøger. Danskeren Chr. Møller var den første, der systematiseret efter temaer udsendte de allerfleste opbyggelige artikler i *Pietisten* som undervisende og opbyggelige bøger. Sønderjyden Chr. Bau var initiativtager til, at både Rosenius' opbyggelige artikler og sange blev oversat og udgivet på tysk. Som følge af den store svenske og norske udvandring primært til USA blev en række skrifter af Rosenius på svensk og norsk genoptrykt i USA, men senere blev de oversat og udgivet på amerikansk. I begyndelsen sang man Rosenius' sange på svensk eller norsk, men senere blev flere af dem oversat og sunget på amerikansk. Inden for nyevangelismen voksede en stigende overbevisning frem om, at det var bibelsk rigtigt at drive ydre mission. Det fik til følge, at der fra Skandinavien blev udsendt rosenianske missionærer først til Afrika, senere til Asien og Mellem- og Sydamerika. Flere af disse missionærer var initiativtagere til, at skrifter og sange af Rosenius blev oversat til sprog i Afrika, Asien og Sydamerika. Denne proces blev fremmet af, at man i flere tilfælde kunne oversætte Rosenius fra engelsk til afrikanske, asiatiske og sydamerikanske sprog. Dannelsen af Luthersk Litteratur-Mission har betydet, at Rosenius gennem de senere år er blevet oversat til nye sprog. Dog er det usikkert, hvorvidt Rosenius udover måske en enkelt sang eller to er blevet kendt af nogle af beboerne på de mange store og små øer i Oceanien. Mig bekendt er der ikke noget, der indikerer, at Rosenius er blevet kendt af de hebraisktalende messianske jøder. Denne undersøgelse viser, til hvilke sprog forskellige skrifter og sange af Rosenius er blevet oversat. Men undersøgelsen siger ikke noget om, i hvilken udstrækning Rosenius er blevet læst og sunget på de forskellige sprog.

Skrifter eller skriftdele og sange af Rosenius er tilgængelige på 13 forskellige sprog i Europa, fire forskellige sprog i Nord- og Sydamerika, ni forskellige sprog i Afrika og 12 forskellige sprog i Asien. Konkluderende kan det fastslås, at i hele verden er skrifter eller skriftdele og sange af Rosenius tilgængelige på 38 forskellige sprog dækkende alle kontinenter undtagen Oceanien.

²⁵⁵ Kai Kjær-Hansen og Ole Chr. M. Kvarme, *Messianske jøder. En præsentation af de kristne jøder i Israel* (Christiansfeld: Savanne, 1979); Kai Kjær-Hansen (red.), *Evangelisation og jøder* (Hillerød: Dansk Luthersk Forlag 1980); Kai Kjær-Hansen (red.), *Jewish Identity & Faith in Jesus* (Jerusalem: Caspari Center 1996).

²⁵⁶ Mail 01.04.2019 fra Kai Kjær-Hansen (f. 1945) tidligere mangeårig formand for Den Danske Israelsmission; mail 16.04.2019 fra Ole Andersen (f. 1958), siden 2005 generalsekretær i bevægelsen "Ordet og Israel."